

ਕਾਗਦ ਕਲਮ ਕਿਤਾਬ

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ :-

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੇਅ

ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 2007

ਰਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ਬਦ ਸਲੀਬ ਦਾ

ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 1998

ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਲ

ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 1989

ਚੁਰਾਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ

ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 1980

ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ

ਸਹਿ ਸੰਪਾਦਨ 1990, 2009

ਕਾਗਦ ਕਲਮ ਕਿਤਾਬ

(ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)

ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਮ

ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ

Kagad Kalum Kitaab

Poems by:

Ravinder Sahraa

3, Lambs Lane, Jonestown,

PA 17038, U.S.A.

Ph. 717 865 8021 (R) 717 575 7529 (C)

Published by:

Chetna Parkashan

Punjabi Bhawan, Ludhiana Ph. 0161-2413613, 2404928

Sub Off.: Qila Road, Opp. Bus Stand, Kotkapura. Ph.: 01635-222651

Website: www.chetnaparkashan.com

E-mail: chetnaparkashan@sify.com, chetnaparkashan@gmail.com

ISBN 978-81-7883-551-8

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ

2009

: ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ (2413613, 2404928)

: ਆਰ.ਕੇ. ਆਫਸੈਂਟ, ਦਿੱਲੀ।

ਮੁੱਲ:

300 ਰੁਪਏ

All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photo copying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the publisher of this book.

ਸਮਰਪਣ

ਉਸ ਕਲਮ ਦੇ ਨਾਂ
ਜਿਸ ਨੇ
ਕਾਗਦ ਦੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ
ਪਹਿਲਾ ਚੁੰਮਣ ਲਿਆ

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੇਅ

ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ

ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਡਾ. ਗੁਰੂਮੇਲ ਸ. ਸਿੱਧੂ 13

ਕੁੜੀ ਕਿਤਾਬ ਤੇ ਮੈਂ 31

ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ 33

ਤੇਰੀ ਛੇਹ ਵਿਚ 34

ਮਹਿੰਗੇ ਛਿਣ 35

ਲੇਕ ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਤੇ 38

ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ 40

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ 42

ਮੁਹੱਬਤ 44

ਮੈਲ ਅੰਦਰ ਇਕ ਔਰਤ 45

ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ. 48

ਰੂਬੀਗਨ 51

ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ 53

ਬੇਚੈਨ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ 55

ਸਨੇ ਫਾਲ-ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ 57

ਡੋਗ ਵਾਕ 59

ਧੀਆਂ 62

ਅਹਿਸਾਨ 64

ਖੁੱਡਾਂ ਵਾਲੇ ਖਿਡਾਰੀ 65

ਜੇਬਾਂ ਦੇ ਸੱਪ 66

ਮੰਡੀਧਾਰੀ 67

ਲੇਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ 69

ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ 71

ਸੁਪਨਾ ਡਰ ਤੇ ਨਜ਼ਮ 73

ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ 75

ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ 78

ਕਾਗਦ ਕਲਮ ਕਿਤਾਬ 85

ਰਾਮੂ ਰਾਮਪੁਰੀਆ 88

ਸਕਾਈਡੇਮ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ 91

ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਦੀ ਕੁੜੀ 94

ਟੁੱਟਦੇ ਬਣਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ 97

ਸੰਵਾਦ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨਾਲ 98

ਯਾਰਡ ਸੇਲ 100

ਮਿਸਟਰ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ .103

ਰਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ਬਦ ਸਲੀਬ ਦਾ

ਸ਼ਬਦ, ਸਲੀਬ

ਅਤੇ ਸਹਿਰਾਅ ਸੁਰਿੰਦਰ ਧੰਜਲ 109

ਰਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ਬਦ ਸਲੀਬ ਦਾ 117

ਕਾਤਲ ਨਾਲ ਗੁਫਤਗੂ 120

ਪਾਬੰਦੀਆਂ 122

ਵਕਤ 124

ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ 126

ਵਾਰਤਾਲਾਪ 128

ਪੰਜਾਬ ਮੁੜ ਹੱਸਣਾ 130

ਕਿੱਥੇ ਨੇ ਉਹ 132

ਡਾਕੀਆ 134

ਘਰ (1) 136

ਘਰ (2) 138

ਬੈਠਕ ਤੋਂ ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ ਤੱਕ 140

ਉਹ ਪਲ ਮੋੜ ਦੇਵੇ 142

ਸ਼ਹਿਰ ਸੌ ਰਿਹਾ ਹੈ 144

ਮਡਾਨਾ ਨੂੰ ਕਹੋ 146

ਬਾਲਟੀਮੋਰ 148

ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਡੀ.ਸੀ. 150

ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ 152

ਹਾਦਸੇ 154

ਉਹ ਸਾਂਵਲੀ ਜਿਹੀ 155

ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰਹੁ 156

ਮਿਲੇ ਜੇ ਫਿਰ ਕਦੇ 157

ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ 158

ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ 159

ਮਾਂ ਬੋਲੀ 161

ਬਦਲਦੀ ਰੁੱਤ 163

ਓਹੀਓ ਪਲ ਸੁਹਾਵਣੇ 165

ਰੁੱਖ ਤੇ ਕਾਮੇ 166

ਰੁੱਖ ਤੇ ਮੈਂ 167

ਕੁਝ ਹਰਫ਼ ਉਧਾਰੇ 169

ਲਾਕਰ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ 172

ਜ਼ਖਮੀ ਪਲ

ਚੁਰਾਏ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀ

ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਖਟਕੜ 175

ਜ਼ਖਮੀ ਪਲ 189

ਜੰਗਲ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ 191

ਲਕੀਰਾਂ 193

ਘਟਨਾਵਾਂ-ਦਰ-ਘਟਨਾਵਾਂ 195

ਉੱਜੜੇ ਤੇਰੇ ਖੇਤ 199

ਜ਼ਖਮੀ ਦਾਸਤਾਨ 201

ਖਾੜੀ ਦੀ ਜੰਗ 203

ਚਲੋ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰੀਏ 205

ਬਿਖਰਿਆ ਮਨੁੱਖ 208

ਟੁੱਟਦੇ ਤਾਰੇ 210

ਜਨਮ ਦਿਨ 212

ਵਕਫ਼ਾ 214

ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ 216

ਅਲਵਿਦਾ 218

ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ 220

ਅਸਾਡੇ ਪਰਤਣ ਤੱਕ 223

ਬੇਖਰੇ 225

ਜੌਰਜ 228

ਇਕ ਸਫ਼ਰ 230

ਵੇਸਵਾ 232

ਪਰਵਾਸੀ 232

ਵਰਜਿਤ ਨਜ਼ਮਾਂ 233

ਗੀਤ 235

ਧਰਤੀ ਦਾ ਗੀਤ 237

ਗ਼ਜ਼ਲ ਮਹਿਫ਼ਿਲ 239

ਚੁਰਾਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ

ਇਕ ਅਨੁਭਵ ਇਕ ਵੰਗਾਰ
ਪ੍ਰੋ. ਨਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ 255
ਚੁਰਾਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ 261
ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮ ਹੈ 263
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 265
ਹੱਥ ਫੈਲਾਏ ਬਣਦੇ ਹਨ 267
ਇਕ ਵਰ੍ਹਾ - ਉਹ ਵਰ੍ਹਾ 268
ਅੱਜ ਫੇਰ 270
ਤੇਰੇ ਦੁਖੜੇ ਮੇਰੇ ਦੁਖੜੇ 272
ਭਲਾ ਇੰਝ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 274
ਮਾਣ ਜਵਾਨੀ ਦਾ 276

ਪਿੰਡਾਂ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ 278
ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਭੈਣ ਨੂੰ 280
ਆਖਰੀ ਖਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 282
ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਉੱਗਿਆ ਬੂਟਾ 283
ਇਕ ਤਰਲਾ 284
ਰਾਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਹਿਰ 285
ਗਿਲਿਆਂ 'ਚ ਪਿਰਿਆ 287
ਸ਼ੌਂਕ 289
ਖੂਬ ਯਾਦ ਆਂਦੇ ਨੇ 291
ਤੂੰ ਸੋਚਦਿਆਂ ਰਹਿ ਜਾਣਾ 293
ਚਾਰ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ 295
ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ
-ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ 299

ਕਾਗਦ ਕਲਮ ਕਿਤਾਬ ਬਹਾਨੇ...

ਕਾਗਦ-ਕਲਮ-ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਸਾਥ ਜੀਵਨ ਲਈ ਜੁਝਾਰੂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਲੈ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸੋਹ ਦਾ ਨਿੱਘ, ਇਸ ਤ੍ਰਿਵੇਣੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠਣਾ ਸਿਖਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਹਿਜ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥ 'ਚੋਂ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਅਸਹਿਜਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੇਖਵੀਂ ਨਜ਼ਰੇ ਵੇਖਣ ਤੇ ਜਾਨਣ-ਪੜਤਾਲਣ ਦੀ ਕੁਝ ਤੌਫ਼ੀਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਸਲ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਹਿਜਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਅਛੇਪਲੇ ਜਿਹੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨਾਲ ਨਾਤਾ ਜੁੜ ਗਿਆ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ-ਪੀੜਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਮੇਰੀ ਸਮੁੱਚੀ ਅਮਲਕਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਸਹਿਜ ਅੰਗ ਬਣ ਗਈ। ਜਾਹਰਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਸੰਗ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਦਾ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਕਾਗਦ-ਕਲਮ-ਕਿਤਾਬ ਮੇਰੇ ਆਪੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਬਣੇ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵੀ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬਦਲਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸੰਗ-ਸਾਥ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਘੇਖਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਦੁਸਵਾਰੀਆਂ ਤੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰ ਸਕਾਂ। ਅਸਹਿਜਤਾ ਉਦੋਂ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਘਾਲਣਾ ਨੂੰ 'ਕਾਗਦ-ਕਲਮ-ਕਿਤਾਬ' ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਰਾਹੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਅਸਹਿਜ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੀ ਸਹਿਜ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਭੋਅ ਵਿਗਸਣ ਭੋਇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਜੋਕੀ ਕਰਮਭੂਮੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਛੇਪਲੇ ਜਿਹੇ ਮੇਰੀ ਕਾਵਿ-ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਭੂਮੀ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਚੋਗਿਰਦੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਕਾਰੀ ਦੇ ਉਲਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਪਸਾਰ ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹਾਂ-ਨਾਂਹ ਪੱਖੀ ਦੋਹਾਂ ਕੋਣ ਦਾ ਤਣਾਓ ਰਚਨਾਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣ ਸੁਭਾਅ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਇਸ ਕਵਿਤਾ 'ਚੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਖੜੇ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਜਾਣਗੇ। ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਤੋਂ ਟੁਟਣਾ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਰਿਆਇਤ ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸਹਾਰਿਆਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਪਰਵਾਸ ਕਾਰਨ ਮਿਲੇ ਵਿਗੋਚਿਆਂ ਲਈ, ਕੋਈ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਰਜ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ, ਇਸ ਕਾਵਿ-ਸਮੁੱਚ ਰਾਹੀਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਹੈਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤੁਹਾਡੀ ਨੇੜਤਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਇਕਸਰ ਹੋ ਗਹਿਰੀ ਤਸੱਲੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

-ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ

ਕਾਗਦ ਕਲਮ ਕਿਤਾਬ ਬਹਾਨੇ...

ਕਾਗਦ-ਕਲਮ-ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਸਾਥ ਜੀਵਨ ਲਈ ਜੁਝਾਰੂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਲੈ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸੇਹ ਦਾ ਨਿੱਘ, ਇਸ ਤ੍ਰਿਵੇਣੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠਣਾ ਸਿਖਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਹਿਜ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥ 'ਚੋਂ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਅਸਹਿਜਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਵੀਂ ਨਜ਼ਰੇ ਵੇਖਣ ਤੇ ਜਾਨਣ-ਪੜਤਾਲਣ ਦੀ ਕੁਝ ਤੰਫ਼ੀਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਸਲ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਹਿਜਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਅਛੇਪਲੇ ਜਿਹੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨਾਲ ਨਾਤਾ ਜੁੜ ਗਿਆ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ-ਪੀਡਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਮੇਰੀ ਸਮੁੱਚੀ ਅਮਲਕਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਸਹਿਜ ਅੰਗ ਬਣ ਗਈ। ਜਾਹਰਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਸੰਗ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਦਾ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਕਾਗਦ-ਕਲਮ-ਕਿਤਾਬ ਮੇਰੇ ਆਪੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਬਣੇ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵੀ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬਦਲਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸੰਗ-ਸਾਥ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਘੋਖਣ ਦੇ ਕਾ...

[11:46 am, 30/12/2025] 😊: ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣ ਸੁਭਾਅ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਇਸ ਕਵਿਤਾ 'ਚੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਖੜੇ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਜਾਣਗੇ। ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਤੋਂ ਟੁਟਣਾ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਰਿਆਇਤ ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸਹਾਰਿਆਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਪਰਵਾਸ ਕਾਰਨ ਮਿਲੇ ਵਿਗੋਚਿਆਂ ਲਈ, ਕੋਈ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਰਜ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ, ਇਸ ਕਾਵਿ-ਸਮੁੱਚ ਰਾਹੀਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਹੈਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤੁਹਾਡੀ ਨੇੜਤਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਇਕਸਰ ਹੋ ਗਹਿਰੀ ਤਸੱਲੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

-ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ

[11:55 am, 30/12/2025] 😊: ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ

ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਮੁਰਾਦ ਉਸ ਪਦ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਵ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਕਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੈਕਿਕ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਰਮਜ਼ਭਰੀ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਘੱਟ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਿਕ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਾਤਾ ਬੀਰ-ਕਾਵਿ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਯੋਧਿਆਂ, ਮਹਾਂਰਥੀਆਂ, ਯੁੱਧਾਂ ਅਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੱਚੀਆਂ ਜਾਂ ਕਲਪਤ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ

ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ 'ਬਿਰਤਾਂਤਕ' ਛੋਟੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਲਘੂ ਕਥਾ, ਮਿੰਨੀ ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਨਾਂ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਬੜਾ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਬੁਰਜ਼ੂਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਲੇਤਾਰੀਅਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬਾਦ ਰਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਬਾਦ ਦਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਲੋਂ ਹੇਠਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬਾਦ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਮਨ-ਬਚਨੀ (Monologue) ਸੰਬੋਧਨ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਕੁਚਲੀ ਹੋਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਮਨਬਚਨੀ ਸੰਬੋਧਨ ਵਿਚ ਰੋਹ, ਤਨਜ਼ ਅਤੇ ਲਲਕਾਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ, ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਹਾਕਮ ਜਾਂ ਬੁਰਜ਼ੂਆ ਧੜੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੋਹ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਸ ਵਿਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਕ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ/ਜੁਝਾਰੂ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲਾ ਰੋਹ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਤਨਜ਼ੀਆ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸਵ ਹੈ ਜੋ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਕਦੇ ਉਹ ਸਹਿਵਨ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਪਰਤਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੇਤਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਰੂਸ ਵਿਚ ਆਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਬਦਲਾਵ ਦੀ ਰੀਸ ਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਖਾਂਦਾ-ਪੀਂਦਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤ ਸੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਸੁਫਨੇ ਦਿਖਾਉਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਆਰਿਆ ਵੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਆਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਮੱਧਵਰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ

। ਜਾਂ ਇਹ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਲਈ, ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਾਸ਼ੀਫਲਾਂ ਕਰਕੇ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖਦੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਇਕ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹੇਠਲੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਲੀ ਜਮਾਤ ਵਲੋਂ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਇਹ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਰੀਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਖੁਨਾਮੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਜ਼ਰੂਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਇਹ ਜੁਝਾਰੂ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ

ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਾਸ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਹਾਸਲ ਸੀ ਪਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ, ਦਰਸ਼ਨ ਖਟਕੜ, ਹਰਭਜਨ ਹਲਵਾਰਵੀ, ਜਸਵੰਤ ਖਟਕੜ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਝੁਣਝੁਣੀ ਛੇੜੀ। ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਇਹ ਅਸਰਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲ ਹੋਣ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਸਿੱਧ ਹੋਏ : ਪਹਿਲਾ ਸੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੀ, ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਲੈਕਿਕ, ਸਪੱਸ਼ਟ, ਤਿੱਖੀ ਅਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ। ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਅਮਰੀਕਨ ਕਵੀ ਇਜ਼ਰਾ ਪਾਉਂਡ ਦੇ ਬਿੰਬਵਾਦ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਸਨ। ਬਿੰਬਵਾਦ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ :

1. ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਜਚਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਨਿਭਾਅ, ਵਿਸ਼ਾ ਚਾਹੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੋਵੇ
2. ਭਾਵਕ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲੋਂ, ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨਵਾਨ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਉਸਾਰਨਾ।
3. ਉੱਕਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਾਧੂ, ਅਣਅਵੱਸ਼ਕ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨਾ ਵਰਤਣਾ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਰੂਪ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਨਾ ਹੋਵੇ।
4. ਸੁਹਜਵਾਦੀ ਗੁੱਝੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲੋਂ, ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨਾ।
5. ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਗਿਣਵੇਂ ਮਿਣਵੇਂ ਤੋਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੈਅ (Cadence) ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਰਬੱਧ ਕਰਨਾ, ਅਰਥਾਤ ਕੁਦਰਤੀ ਤੋਲਾਂ ਵਿਚ ਰਚਨਾ।

ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉੱਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਨੁਕਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਜਟਿਲਤਾ ਆਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਲ ਦੇ ਧਰਾਤਲ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਪਸਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਭਾਵਕਤਾ ਦੀ ਚਾਸ਼ਣੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਰੁੱਖੀ ਜਿਹੀ ਬਿਆਨਵਾਜ਼ੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੈਅ' ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ।

ਏਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਸ਼ਾ (Content) ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਰੂਪ (Form) ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀਂ। ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਰੂਪ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਉਪਸੰਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਖਦਸ਼ਾ ਸਹੇੜਦਾ ਹੈ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਰੂਪ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਹੈ, ਉਹ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸੰਵਰੀ-ਸੰਵਾਰੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਸਵਾਰੀ ਓਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀਤ

ਹੋਵੇਗੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਕਹਾਵਤ ਹੈ, 'Form is the extention of content.' ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਰੂਪ ਪੱਖੋਂ ਵਿਵਿਧ ਭਾਂਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਕਈ ਧਾਵਿ-ਭੇਦਾਂ (Genres) ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ/ਵਸਤੂ ਪੱਖੋਂ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਰੂਪ ਅਤੇ ਕਾਵਿ-ਭੇਦਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ।

'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ' ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਦਾ ਚੌਥਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਚੁਰਾਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ',

'ਜ਼ਖਮੀ ਪਲ' ਅਤੇ 'ਵਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ਬਦ ਸਲੀਬ ਦਾ' ਛਪੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਰੂਪ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਵਿਦਰੋਹੀ ਅਤੇ ਜੁਬਾਰ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁਰ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਹੈ। ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਬਣ ਕੇ ਗਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲਹੂ ਦਾ ਖੋਲਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੇਕ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਜੋ ਹਾਕਮੀ ਧੌਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਜੁਝਾਰੂ ਰੂਪ ਧਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੁਝਾਰੂ ਰੂਪ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਾਂਤੀ ਲਿਆਉਣਾ, ਅਰਥਾਤ, ਅਸਾਵੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਇਕਸਾਰ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਬਦਲਾਵ ਵਿਚ ਜੁਝਾਰ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ : ਜੁਝਾਰੂ ਲਹੂ ਦੇ ਦੀਵੇ ਬਾਲ ਕੇ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ ਕਰਕੇ।

ਵਿਸ਼ਾ/ਵਸਤੂ ਪੱਖ :

ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ/ਜੁਝਾਰੂ ਕਾਲ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ 'ਚੁਰਾਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ' ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚੁਰਾਏ ਹੋਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਮੰਗਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਅਸੀਂ ਉਸ ਉਦਾਸ ਮੌਸਮ ਦਾ

ਸਿਰਫ਼ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਾ

ਜੋ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ

ਸਾਉਣ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਅਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਮੰਡਲਾਂਦਾ ਰਿਹਾ

ਤੇ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਪਲਾਂ ਨੂੰ

ਤੁਸੀਂ ਲੈਂਦੇ ਦੇਧਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਡੂੰਗਦੇ ਰਹੋ

ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਐਲਾਦ ਹੋ
ਔਰੰਗੇ, ਜ਼ਾਰ ਤੇ ਚਿਆਂਕਾਇ ਮਿਕ ਦੀ
ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਰਾਹੀ ਹਾਂ
ਗੋਬਿੰਦ ਤੇ ਭਗਤ ਦੇ ਰਾਹ ਦੇ
ਅਸਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਦੇ ਟੁਕਾ ਹੀ ਹੋਣਾ
ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਦਾਸ ਮੋਸਮ ਦੇ
ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਾ

ਸਗੋਂ ਚੁਰਾਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਹੈ ਲੈਣਾ

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਬਦਲਾਵ ਖ਼ਾਤਰ, ਅਤਿਵਾਦ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ, ਕਵੀ ਨੇ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈਰੇ ਦੇਧਿਆਂ ਨਾਲ ਅਲੰਕਾਰਕ ਕਰਕੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਣਭੋਲ ਜਿਹੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ, ਲੈਰੇ ਦੇਧਿਆਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਜਾਣ ਵਿਚੋਂ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪੱਖ ਹੈ। ਅਖੀਰਲੇ ਬੰਦ ਵਿਚ ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ ਤਾਕਤਾਂ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਚਿਆਂਕਾਇ ਸ਼ਕ) ਵਿਰੁੱਧ, ਵਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਦੱਸੇ, ਇਕ ਟੁੱਕ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਭਾਵ ਸਿੱਧਾ ਜੁਝਾਰੂ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ, ਜੁਝਾਰੂ ਨੀਤੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ।

ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ 'ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਲ' ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਵਰ ਉਸ ਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਸੰਬੰਧਨੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਏਨਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜਿੰਨਾ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਦਾ ਜੁਝਾਰੂਪੱਖ, ਸਿਆਣਪੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੱਠਾ ਪੈ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਜੇਸ਼ ਵਿਚ, ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ, ਜੇਸ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਹੇਸ਼ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਹ 'ਵੰਗਾਰ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਚਿਤਾਵਨੀ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ: 'ਐਦਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ' ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਐਦਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ' ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਜੁਝਾਰੂ/ਵਿਦਰੋਹੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। 'ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ' ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਸਿਆਣਪੀ ਅਤਿਵਾਦ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅਤਿਵਾਦੀ ਵਿਵਹਾਰ ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਲ' ਵਿਚ ਦੋ ਬੰਦ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ-

ਉਜੜੇ ਤੇਰੇ ਖੇਤ
ਨੀ ਧਰਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀਏ
ਹੱਸਦੇ ਵਸਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ

ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਤ ਨੀਧਰਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀਏ।

ਦਰਖਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਦਰੋਹੀ ਸਿਰ ਲੱਗ ਰਹੇ ਨੇ

ਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਉੱਪਰ ਝੂਮਦੇ ਪੰਛੀ ਵਿਦਰੋਹੀ ਸੁਰ ਉਚਾਰਨਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਤਝੜ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਬਾਰੂਦ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਮਰ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੇ ਰੁੱਖੜੇ ਵੀ ਮੁੱਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਤਣ ਰਹੇ ਨੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖਵਾਦੀ ਜੁਝਾਰੂ ਪੱਖ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਾ ਸਿਆਣਪੀ ਪੱਖ ਹੈ, ਤਲਖੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਅਜੇ ਤੀਖਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਪੱਤੇ ਬਾਰੂਦ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ', 'ਰੁੱਖੜੇ ਮੁੱਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਤਣ ਰਹੇ ਹਨ' ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਸਹਿਰਾਅ ਵਤਨ ਛੱਡ ਕੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਹਾਕਮ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਇਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਨਾਬਰਾਬਰੀ ਕਰਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਵਤਨ ਦੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਅਤੇ ਹੋਰਵੇ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਕਰਕੇ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਲਖਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੋਂ ਖੁੰਝਣ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਰੁਖ ਬਦਲ ਲਿਆ। ਮਾਤਰੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੋਚ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਉਨਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ ਵਿਚਲੇ ਫਰਕ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ਚਲੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰੀਏ-ਜੇ 'ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ' ਮੂਹਰੇ ਭਿੱਖ ਮੰਗਦੇ ਕੈਪੀਟਲ ਹਿੱਲ ਦੀਆਂ ਪੈੜੀਆਂ 'ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਪਲਸੇਟੇ ਮਾਰਦੇ ਹਿਲਦੇ ਜਾਂ ਹੋਮਲੈਸ ਸ਼ੈਲਟਰਾਂ 'ਚ ਤੂੜੀ ਵਾਂਗ ਤੁੰਨੇ

ਬੇਘਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦੀ ਹੋਵੇ

ਜੇ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪਖੰਡੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹੋਵੇ

ਇਸੇ ਕਵਿਤਾ (ਚਲੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰੀਏ) ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਦੁਖਾਂਤ ਭਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਮੂੰਹੋਂ ਮੱਲੇ-ਮੱਲੀ ਉਗਲਾਏ ਸੱਚ-ਝੂਠ, ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਬਾਰੇ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਸੁਰਖੀ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਤੇ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭਿਉਣਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੁਖਾਂਤ ਭਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ 'ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਦੀ ਟੁਣਕਾਰ ਜਿਹੀਆਂ

ਗੱਲਾਂ, ਮਹਿਬੂਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਦੁੱਖ ਜਿਹਾ ਸੁਆਦ, ਫੈਜ਼ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਰਗੀ ਪੁਖਤਗੀ, ਸਾਹਿਰ ਦੀ ਨਜ਼ਮ ਵਰਗੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਖਿਆਲੀ, ਪਾਸ਼ ਦੇ ਬੰਬਾਂ ਵਰਗੀ ਨਵੀਨਤਾ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਵੀ ਦੀ ਵਿਆਕੁਲ ਅਤੇ ਅਸ਼ਾਂਤ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੁੱਸਣ ਦਾ ਵੀ ਡਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਕਿਆਸ ਕੀਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਭੈ ਵੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਜਬਾੜੇ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨ ਕਈ ਕੁਝ ਕਿਆਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਆਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੰਦੇਹ (Uncertainty) ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਬੇਕਨ ਦੀ ਇਕ ਟੁਕ ਅਜੇਹੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਢੁੱਕਦੀ ਹੈ: "If a man will begin with uncertainties, he shall end in doubts; but if he be content to begin with doubts, he shall end in certainties." (Francis Bacon) ਭਵਿੱਖ ਨੇ ਆਖੀ (ਆਟੇ ਹਿਸਾਕ ਨੂੰ) ਸੰਦੇਹ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਦੁਬਿਧਾ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਸਹਿਰਾਬ ਦਾ ਆਰੰਭ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਕਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਲਈ ਭਰਮ ਅਤੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ।

ਫਲਸਰੂਪ, ਉਸ ਦਾ ਪਰਦੇਸ ਵਿਚਲੇ ਰੋਜ਼ਮੱਰਾ ਦੇ ਖਲਜਗਣਾਂ ਤੋਂ ਆਤਰ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ 'ਬਿਖਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ', 'ਅਸਾਡੇ ਪਰਤਣ ਤੱਕ' ਅਤੇ 'ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੀਆਂ' ਹਨ।

ਵਰ੍ਹੇ ਭਰ ਦੇ ਬਿਖਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਉਹ ਖੁਦ ਬਿਖਰ ਗਿਆ

ਮੇਰੇ ਵਤਨ ਦੇ ਲੋਕੇ।

ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ

ਬਸ। ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ

ਤੇ ਏਥੇ ਜਨਮੀ

ਦੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹਾਂ

ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਿਲ ਤਿਲ ਕਰ ਕੇ ਭੋਗਣਾ

ਸਾਡੇ ਹੀ ਜਿੰਮੇ ਆਇਆ ਹੈ

ਕਾਵੇਂ ਖੁਦ ਸਹੇੜੇ ਪਰਾਏ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਵਿਗਸਣ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਢੁਕਾਅ ਕੇ, ਮਨ ਦੀ ਸੰਤਸ਼ਟੀ ਭਾਲਣ ਲੱਗਾ। ਅਰਥਾਤ, ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲੱਗਾ। ਸਹਿਰਾਅ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ 'ਬਾਜ਼' ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ 'ਚਿੜੀ-ਮੁਲਕ' ਗ਼ਰਦਾਨ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਰਾਹੀਂ ਬੀਤੇ ਦਿਨਾਂ ਤੇ ਪਿਛਲ-ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਦੁਆਉਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤੀਜੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਰਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ਬਦ ਸਲੀਬਾਂ ਦਾ' ਵਿਚ ਸਹਿਰਾਅ ਬੀਤੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਿਰਦੇ ਵੇਦਿਕ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੌਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਲੀਬਾਂ ਦੀ ਕਰੂਰਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨੰਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਲੀਬਾਂ, ਅੱਥਰੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਧਰਤੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੁੱਕਰੋਂ

ਉੱਠਦੀ ਹੋਈ ਹੂਕ,

ਸ਼ਬਦ ਵਿਲਕਦੇ ਹਨ

ਸ਼ਬਦ ਤੜਪਦੇ ਹਨ

ਸਲੀਬਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ

ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਤਿਹਾਈਆਂ

ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ

ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ

ਹਜ਼ਮ ਕਰਨ

ਤੇ ਫਿਰ ਭੁੱਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭੁੱਖੀਆਂ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ 'ਕਾਤਲ ਨਾਲ ਗੁਫ਼ਤਗੂ', 'ਪਾਬੰਦੀਆਂ' ਅਤੇ 'ਵਕਤ' ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ ਵਤਨ ਪਰਤਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਕੁਝ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ (ਪੰਜਾਬ ਮੁੜ ਹੱਸਣਾ ਸਿੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ) ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਨਹੇਰੇ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਕਿਥੇ ਨੇ ਉਹ)। ਇਹ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉੱਲਥਣੇ ਭੰਨਦੀਆਂ ਪੂਰਵਕਾਲੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ/ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ/ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ

ਬੇਪਰਤੀਤੀ, ਅਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਇਕੱਲਤਾ, ਬੇਰੁਖੀ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਇਨਸਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦੀ ਤੁਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਹੈ। ਡਾਕੀਆ, ਜੋ ਕਦੇ ਸੱਜਣਾਂ, ਸਕੇ ਸਬੰਧੀਆਂ, ਮਸ਼ੂਕਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਖ਼ਤਾਂ ਦਾ ਬਿੰਬ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਬਿੱਲਾਂ, ਜੈਕ ਮੇਲ, ਸਰਕਾਰੀ ਭੱਤਿਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਹਰਕਾਰਾ ਮਾਤਰ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਗਜ਼, ਕਲਮ ਅਤੇ ਦਵਾਤ ਐਂਟੀਕ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ।

ਡਾਕੀਆ ਜਦ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ

ਉਸ ਦਾ ਝੋਲਾ ਜਾਂ ਗੱਡੀ

ਢੇਲ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ

ਜੰਕ ਮੇਲ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ

ਘਰ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਭੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲਾ ਓਪਰਾਪਨ ਅਤੇ ਇਕਾਂਤ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। “ਘਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਘਰ ਦੀਆਂ ਹੀ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋਂ”। ਇਹ ਬਣਾਉਟੀ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

ਘਰ ਹੁਣ

ਘਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇ

ਸੈਲਫ਼ਾਂ 'ਤੇ ਸਜੇ ਹੋਏ ਖਿਡੌਣੇ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਲਟਕਦੇ ਪੇਰਟ੍ਰੇਟ ਜਾਂ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਚ ਸਾਂਭੀਆਂ

ਐਂਟੀਕ ਵਸਤਾਂ ਜਿਹੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ

ਤੀਜੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਹਿਰਾਅ ਨੇ ਰਮਾਂਸਕ ਰੁਬਾਨ ਵੱਲ ਵੀ ਮੇਲ ਕੱਟਿਆ ਹੈ। 'ਸਾਂਵਲੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ', 'ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰਹ', 'ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ' ਹਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੁਖਾਂਤਭਾਵੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ 'ਮਿਲੇ ਜੇ ਫੇਰ ਕਦੀ ਆਦਿ ਨਜ਼ਮਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰਮਾਂਸਕ ਸੋਚ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੀਆਂ ਦੀ ਦੇਚਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਪਰਾਮਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖ, ਸਣੇ ਉਸ ਦੇ ਭੂਤਕਾਲੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ, ਉਸ ਦੀ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ' ਵਿਚ ਸਹਿਸੂਤੇ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੁਸਤਕ 'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ' ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਮਾਂਸ ਨਾਲ ਵਾਬਸਤਾ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਲਾਜ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨੋਂ ਪੱਖ, ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ, ਰਮਾਂਸਵਾਦ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਬਰੇਬਰਾਬਰ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਨਜ਼ਮ 'ਲੋਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ' ਵਿਚ ਸਹਿਰਾਅ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ/ਜੁਝਾਰੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਮੁਲਅੰਕਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਦਾਨਿਸ਼ਵਰ, ਅਣਖੀਲਾ ਅਤੇ ਸਿਰੜੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਕੀੜੇ ਮਕੋੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬੇਕਦਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਕੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਸੋਚ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪੀਰਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੇ ਹਰਫ਼ਾਂ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮੇਚਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ

ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ

ਕੀੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰੀਂਗ ਰੀਂਗ ਕੇ

ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਬਸਰ

ਤੇ ਹਰ ਲੰਘਦਾ ਵੜਦਾ

ਜਾਣੇ ਅਨਜਾਣੇ ਵਿਚ

ਆਪਣੀ ਹੀ ਧੁਨ ਅੰਦਰ ਮਸਤ ਮਸਲ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ

ਤੜਪ ਤੜਪ ਕੇ ਦਮ ਤੋੜਦਿਆਂ ਨੂੰ

ਨਾ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਸ਼ਿਕਵਾ

ਨਾ ਕਦੇ ਜਾਚ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਟੱਕਰਾਂ ਦੀ

ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ

ਲੋਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ ਅਮੁੱਲੀ

ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੈਜਮ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸਾਨੂੰ ਫਰੀਦ ਦਿਆਂ ਅੱਖਰਾਂ ਤਰਕ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਸਾਣ 'ਤੇ ਨਿੱਖਰੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਨੇ ਬਖਸ਼ੇ ਅੱਖਰ ਰੋਹ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਭਰੇ ਭਰਾਏ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬਲਦੇ ਅੱਖਰ

(ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ)

ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਨਾਭ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਕਸਤੂਰੀ ਮਹਿਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ/ਸਮੇਟਣ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਦੌੜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਬੰਦੇ ਕੋਲ ਵਾਧੂ ਸੋਚ ਲਈ ਵਿਹਲ ਕਿੱਥੇ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਸਹਿਰਾਅ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪਲ ਚੁਰਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਲ ਪਿਛਲਾਝਾਤ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਝਾਕਣੀ 'ਚੋਂ ਉਹ ਕਦੇ ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਦੀ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਕੱਲ੍ਹ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਇਸ ਗ਼ਰੀਬ ਕੁੜੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਪਲਾਂ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਰਿਕਸ਼ਾਵਾਲੇ, ਰਾਮੂ ਰਾਮਪੁਰੀਏ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਪਰਦੇਸੀ ਹੋਏ ਹਾਵਾਂ ਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਰਦੀ ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੱਕੀ ਹੋਵੇ। ਸਹਿਰਾਅ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੁਰਜ਼ੁਆ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਪੂਰੀ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਮਘਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਬੁਰਜ਼ੁਆ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਇਕ ਅਦਨਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਤੈਨੂੰ ਹੋਣ ਮੁਖਾਤਬ ਲੱਗਾਂ ਹੋ ਸਕਦੈ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ

ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਲਣ ਵਾਲਾ ਬੜਾ ਹੀ ਘਾਤਕ ਲੱਗਾਂ ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ

ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਾਂ ਨਾ ਹੀ ਮੂਲਵਾਦੀ

ਬਸ ਏਨੀ ਕੁ ਹੋਂਦ ਹੈ ਮੇਰੀ

ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਂ ਸਿਰਫ਼

ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖਵਾਦੀ

(ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੇਅ)

ਇਕ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾ 'ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਿਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ' ਵਿਚ ਵੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਤਨਜ਼ੀਆ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਰਮਾਂਸਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਮਰਾਜ 'ਤੇ ਚੋਟ ਕਰਨੇ ਨਹੀਂ ਟਲਦਾ।

ਇਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਜੇ ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਹਨ ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਡਿਆਂ ਫ਼ਿਕਰਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀਆਂ ਟਵਿਨ ਟਾਵਰਜ਼ ਕਿਉਂ ਢਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕੋਣ ਢਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀਆਂ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ ਕਿਸ ਬਲਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ।

(ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ)

ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਹਿਰਾਅ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਗਿਣਨਯੋਗ ਰਮਾਂਸਕ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵੀ ਦਰਜ ਹਨ। 'ਕੁੜੀ, ਕਿਤਾਬ ਤੇ ਮੈਂ', 'ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ', 'ਮਹਿੰਗੇ ਛਿਣ', 'ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ', 'ਤੇਰੀ ਛੋਹ ਵਿਚ', 'ਮੁਹੱਬਤ' ਆਦਿ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਉਮਰ ਵਾਲੀ ਅਲੋਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ

ਪੱਥਰਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ

ਹਰ ਵੇਲੇ ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਹੀ ਕਿਥੇ ਹੈ

ਕਿ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ

ਉਸ ਕਿਹਾ

ਕਿਵੇਂ ਰਿਹਾ ਸਫ਼ਰ ?

... ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕੋਈ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ...

ਗੰ...

ਬੱਦਲ ਦਾ ਇਕ ਟੋਟਾ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਨਾਲ ਨਾਲ

(ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ)

ਅਚਾਨਕ ਕੋਲ ਆਇਆ

ਉਸ ਉਪਰ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ

(ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ)

ਸ਼ਹਿਰਾਂ 'ਚ ਕੋਈ

ਅੰਕੁਰ ਪੁੰਗਰ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਯਾਹ ਖੁਦਾ

ਖੈਰ ਕਰੀਂ

ਖੰਡਰਾਂ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਟੱਪ ਕੇ

ਮੁਹੱਬਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ

(ਮੁਹੱਬਤ)

'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ' ਵਿਚ ਵਿਵਿਧਭਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੁਰ ਹੀ ਉੱਭਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਫ਼ੀਮ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਾਂਗ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਤੁਅੱਲਕ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਮਰਾਜੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਦਾ ਤਲਿੱਸਮ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਟੇਡ ਦੇਣ ਵਿਚ ਚੁੰਬਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ :

ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਉੱਤੇ

ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ

ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ

ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਮੱਤ

ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋਇਆ

ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਖੁੰਢਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ

ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ

ਉਤਸਵ ਹੈ ਰਚਾਇਆ

(ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ)

ਭੁੱਖ ਪੱਥ :

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ' ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੋਵੇ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਦਾ ਖਤਰਾ ਸਹੇੜ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਹਿਰਾਅ ਭਾਵਾਂ/ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਇਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪੈਰਾ ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੈ।

1. ਬੜਾ ਬੇਚੈਨ ਸੀ ਉਹ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀ ਭਟਕਣਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਮ ਗੁਆਚ ਗਈ ਸੀ। ਉਨਾਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਅਰਧ ਪਾਗਲ। ਉਹ ਉਟ ਪਟਾਂਗ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮਰ ਖਪ ਜਾਏ ਕਿਧਰੇ। ਰਾਤਾਂ ਦਾ ਜਾਗਣਾ, ਉਨੀਂਦਰਾ, ਕੰਮ-ਕਮਰਾ-ਕੰਮ, ਕਮਰੇ ਦੀ ਕੈਦ। ਦੂਜੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ, ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਹਾਸੇ ਛਣਕਦੇ ਸੁਣਦਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਦਾਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ, ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ, ਛੱਤ ਵੱਲ ਝਾਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ।

(ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ)

2. ਗਲੇਬ 'ਤੇ ਉੱਕਰੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਮੁਲਕ ਅੱਜਕੱਲ ਉਸ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਉਸਦੀ ਮਹਾਂਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਉਹ ਟਿੱਡੀਦਲ ਵਾਂਗ ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ 'ਤੇ ਮੰਡਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਜ ਦੇ ਖੰਭ ਨੈਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ ਉੱਖੜੀ ਹੋਈ ਨੀਂਦ 'ਚ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੀ ਹੈ ਸਰਕਾਰ।

(ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ)

3. ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਸੀ, ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਧਰਤ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ। ਜਿਥੇ ਬਚਪਨ ਗੁਜ਼ਰਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਭੁਰਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਰੇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਰੱਬ ਨਾਮ ਦੀ ਸ਼ੈਅ ਕਦੇ ਅਕਾਲ ਤੇ ਕਦੇ ਹੜ੍ਹ ਬਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਵਾਰ ਕਰਦੀਰ ਹੀ।

(ਸੁਪਨਾ ਡਰ ਤੇ ਨਜ਼ਮ)

ਰੂਪ ਪੱਖੋਂ ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕਈ ਕਾਵਿ-ਭੇਦਾਂ (Genres) ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 'ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ', 'ਵਾਰਤਕ ਕਵਿਤਾ', 'ਪ੍ਰਯੋਪਕ ਕਵਿਤਾ' ਅਤੇ 'ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਵਿਤਾ'। ਸਤਰਬੰਦੀ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ (Free Verse) ਲਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਤਰਬੰਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਤਰਬੰਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਸਤਰ-ਵੰਡ, ਸਤਰ-ਅੰਤ, ਸਤਰ-ਮੋੜ ਅਤੇ ਸਤਰ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਨਾਂਵ-ਪੜਨਾਂਵ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਸੰਯੋਜਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਆਦਿ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਿਚ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਤਰ-ਅੰਤਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਸੰਯੋਜਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖੜਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪੱਖ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਸੰਯੋਜਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸਤਰ-ਮੋੜ (Enjambment) ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ :

1. ਕਿਵੇਂ ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਇਹ ਲੋਕ-
2. ਬਿਨਾਂ ਛੱਤ ਤੋਂ
3. ਇਨ੍ਹਾਂ ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ-
4. ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਕਿਵੇਂ
5. ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ
6. ਗਰਮ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੈਠਾ
7. ਕੰਬ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ

(ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ)

ਪਹਿਲੀ-ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ-ਚੌਥੀ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਤਰ-ਮੋੜ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਵੀਂ ਸਤਰ ਦੀ 'ਹੀ' ਸੰਯੋਜਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ ਪੰਜਵੀਂ-ਛੇਵੀਂ ਸਤਰ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ ਸੰਯੋਜਕ, ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਤਰਬੰਦੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਭਿਅ ਰੀ ਦਿਏ ਦਿਓ ਫਾਤਕ ਕਹਿਣਾ (Prose Poetry) ਵਾਲੀ ਸੰਖਿਪਤਤਾ ਵਿਚ ਇਕਾਗਰਤਾ, ਅਲੰਕਾਰਕ ਅਤੇ ਗਾੜ੍ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਤੋਲ ਅਤੇ ਲਾਖਣਕ ਦੁਹਰਾਉ, ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਗੋਂਦ ਅਤੇ ਤੀਬਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਦੂਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਮਾਰਮਿਕ ਚਿਤਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਰਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਸਭਿਅ ਰੀ ਦਿਏ ਹਿਓ ਯੂਪੇਖਕ ਕਹਿਣਾ (Projective Verse) ਦੇ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪ੍ਰੋਪੇਖਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਉਰਜਾ ਪਾਠਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਤਾਅ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦੀ। ਇਹ ਅੰਸ਼ ਸਹਿਰਾਅ

ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ 'ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਪੇਖਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਰੂਪ ਹੱਥ ਅਤੇ ਦਸਤਾਨੇ ਵਾਂਗ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

"Form is

never more than an extension of content," (Reben ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਤਾ ਵਿਅਕਤ ਹੋਣੇ Creeley) / ਪੇਕ ਕਨਿਤਾਰੀ ਜੀਨੀ ਪਾਠਸਾ ਚਿਤ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ, ਕਿਸੇ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਭਵਿੱਖਵਾਦੀ ਵਿਸਤਾਰ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਤੇੜ ਤਕ ਲਿਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਹਿੱਤ ਭਵਿੱਖਵਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਹਲਕਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮਾਪ-ਦੰਡ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਾਂ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਸ਼ੀਦ ਕੀਤੇ ਹੈ। ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਰ-ਮੇੜ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਕਰੀਬਨ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਖੱਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਤਰਬੰਦੀ ਅਤੇ ਲੈਅ ਵਿਦਮਾਨ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਉਹ ਤੇਲ ਅਤੇ ਤਕਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਘਣੇਪਣ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਜੋ ਵਰ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਾਪ। ਵਰ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪਰਸਾਰ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਗੁਣਕਾਰੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਰਾਪ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਖ ਹੀਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਭੁਕਾਅ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਪਾਠਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਵੱਲ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਜੋ ਕਦੇ ਅੱਵਲ ਨੰਬਰ ਦੀ ਵਿਧਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਆਪਣਾ ਰੁਤਬਾ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਉੱਟ-ਪਟਾਂਗ ਅਖੌਤੀ ਕਵਿਤਾ ਵਰਗੀ ਵਾਰਤਕ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਉਤੇਜਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਵ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਵਤੀਰਾ ਬਦਲੀਏ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਬਦਲਾਵ ਲਿਆ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਬਣਾਈਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ। ਅੱਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪਿਰਤਾਂਤਕ ਕਵਿਤਾ ਮੁੜ ਕੇ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਯੋਗ ਯਤਨ ਹੈ।

ਡਾ. ਗੁਰੂਮੇਲ ਸ. ਸਿੱਧੂ

ਕੁੜੀ, ਕਿਤਾਬ ਤੇ ਮੈਂ

ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਏ ਜਹਾਜ਼

ਅੱਧ ਅਸਮਾਨੀਂ

ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਕੁੜੀ

ਬੇਧਿਆਨੀ

ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਏ ਕਿਤਾਬ

ਗੋਰੀ, ਨਿਛੋਹ ਲੰਮ ਸਲੰਮੀ

ਭੂਰੇ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਵਾਲ

ਅੰਗ ਅੰਗ ਤਰਾਸ਼ਿਆ

ਜਿਉਂ ਕਿਸੇ ਖੁਦ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ

ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਕੋਲ ਰੁਕਦੀ ਰੁਕਦੀ

ਕੈਫੀ, ਜੂਸ ਜਾਂ ਬੀਅਰ ਵਾਈਨ

ਪੁੱਛਦੀ ਪੁੱਛਦੀ

ਹੋਸਟੈੱਸ ਆਈ

ਮਿੰਨ੍ਹਾ ਮਿੰਨ੍ਹਾ ਮੁਸਕਰਾਈ

ਕੁੜੀ ਨੇ ਨਜ਼ਰ 'ਤਾਂਹ ਉਠਾਈ

ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ

ਫਿਰ ਧੌਣ ਝੁਕਾਈ

ਜਿਉਂ ਕੋਈ ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਖਵਾਬ

ਕੁੜੀ ਫੇਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੀ ਕਿਤਾਬ

ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਦਿਸ ਰਹੇ ਨੇ

ਰੂਂ ਦੇ ਗੋਹੜਿਆਂ ਵਰਗੇ ਚਿੱਟੇ

ਨਿੱਕੇ ਵੱਡੇ ਬੇਤਰਤੀਬੇ

ਉੱਡ ਰਹੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਟੋਟੇ
ਪਰ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਟਿਕੇ
ਹੱਥ 'ਚ ਫੜੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇ
ਪੰਨੇ ਫਰੇਲਾਂ
ਥਰ ਥਰ ਕਰਕੇ ਪੰਨੇ ਕੰਬਣ
ਪਿਆਰੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ
ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਕੁੜੀ ਤੋਂ ਸੰਗਣ

ਇੰਜ ਲੱਗੇ ਜਿਉਂ ਕੁਲ ਸਫਰ 'ਚ
ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ
ਜਿਉਂ ਮਹਿਬੂਬ ਨਾਲ ਖ਼ਤੇ ਖ਼ਿਤਾਬ
ਕੁੜੀ ਜੋ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿਤਾਬ

ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ

ਉਸ ਕਿਹਾ

ਕਿਵੇਂ ਰਿਹਾ ਸਫ਼ਰ?

ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ

ਕੋਈ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ...

ਹਾਂ...

ਬੱਦਲ ਦਾ ਇਕ ਟੋਟਾ

ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਨਾਲ ਨਾਲ

ਅਚਾਨਕ ਕੋਲ ਆਇਆ

ਤਾਂ ਮੈਂ..

ਉਸ ਉਪਰ ਤੇਰਾ ਨਾਂਅ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ

ਤੇਰੀ ਛੇਹ ਵਿਚ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਏ ਮੈਨੂੰ
ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਇਹ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ
ਕਿ ਖੋਰੇ ਕੀ ਏ ਛੁਪਿਆ
ਤੇਰੀ ਛੇਹ ਵਿਚ

ਕਦੇ ਭਟਕਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ
ਜੰਗਲ ਬੀਆਬਾਨ ਵਿਚ
ਦੌੜਦਾ ਕਦੇ ਅਟਕਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ
ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠ
ਨਿਰਵਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ
ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਏਹ
ਸੂਫੀ ਦੀ ਕੰਬਲੀ ਜਿਹੀ

ਦੌੜਦਾ ਹਾਂ ਕਦੇ
ਸਰਪਟ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਦੌੜਦਾ ਹੀ ਦੌੜਦਾ
ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ
ਹੱਥਦਾ ਹਾਂ
ਡਿੱਗਦਾ ਹਾਂ
ਸੁਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਫਿਰ ਏਹ
ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਲੋਰੀ ਜਿਹੀ

ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਦੇ
ਨੰਨ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਬਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਏ
ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਲੜੀ
ਬੜੀ ਹੀ ਅਨੰਦਮਈ

ਹੁੰਦੀ ਏ ਉਹ ਘੜੀ
ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੰਦੀ ਏ ਫੇਰ
ਧੁੱਪ ਇਹ ਸੰਦਲੀ ਜਿਹੀ
ਸੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਰੁੱਤੇ ਇਹ
ਤੜਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਹਸਾਉਂਦੀ ਹੈ
ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਟਾਹਣ ਉੱਤੇ
ਕੋਇਲ ਜਿਉਂ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ
ਉੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਦੂਰ ਫੇਰ
ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਜਾਤ ਜਿਹੀ
ਸੂਫੀ ਦੀ ਕੰਬਲੀ ਜਿਹੀ
ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਲੋਰੀ ਜਿਹੀ
ਧੁੱਪ ਇਹ ਸੰਦਲੀ ਜਿਹੀ

ਮਹਿੰਗੇ ਛਿਣ

ਉਹ ਛਿਣ

ਜਦ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੋਵੇ

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਹੀ

ਗੁਆਚ ਜਾਵਾਂ ਕਿਧਰੇ

ਜਿਉਂ ਮੱਛੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ

ਉਹ ਛਿਣ

ਜਦ ਤੂੰ ਹੱਸੇ

ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਲੱਗੇ

ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬਾਗ

ਤੇਰੇ ਉਦਾਲੇ ਆਣ ਉੱਗਿਆ ਹੈ

ਉਹ ਛਿਣ

ਜਦ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਾਂ

ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਨੇ

ਕੁਲ ਫਲਸਫੇ

ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚੋਂ

ਉਹ ਛਿਣ

ਜਦ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਖਤ ਪੜ੍ਹਾਂ

ਮਨ ਉੱਡਣ ਲੱਗੇ

ਤਿਤਲੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਤੇ ਚਹਿਕੇ ਚਿੜੀਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ

ਤੇ ਇਕ ਉਹ ਛਿਣ

ਦੂਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਪਰ

ਜਦ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੋਵੇਂ

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਲ ਖਲੋਵੇਂ

ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ
ਮੇਰੇ ਸਾਹਵਾਂ ਵਿਚ
ਰਲ ਜਾਏਂ ਜਿਉਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ
ਮੈਂ ਸੋਚਾਂ
ਮਹਿਸੂਸਾਂ
ਇਹ ਛਿਣ
ਕਿੰਨੇ ਮਹਿੰਗੇ ਛਿਣ

*

ਲੋਕ, ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਤੇ ਮੋਹਨਜੀਤ ਦੀ ਨਜ਼ਮ

ਲੋਕ ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਦੀ
ਥੱਕੀ ਭੂਰੀ ਕੋਸੀ ਕੋਸੀ
ਰੇਤ ਉਪਰ
ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਤੁਰਦਿਆਂ
ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ

ਰੇਤ ਉਪਰ ਚੱਦਰਾਂ ਵਿਛਾਈ
ਮਾਲਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਜੋੜੇ
ਰੇਤੇ ਦੇ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੇ
ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ
ਅਚਾਨਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਛੱਲਾਂ ਆਵਣ
ਰੇਤ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਢਾਵਣ
ਗੋਰੇ ਗੋਰੇ ਗਰਮ ਜਿਸਮਾਂ 'ਤੇ
ਠੰਡੀ ਠੰਡੀ ਭੂਰ ਜਿਹੀ ਪਾਵਣ

ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ
ਅਸੀਂ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਏ
ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਲੰਘੀ
ਗੱਲਬਾਤ ਟੁੱਟੀ, ਸਾਹ ਰੁਕੇ
ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਜਿਹੀ ਨੱਢੀ
ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਨਜ਼ਮ ਗੁਣਗੁਣਾਈ

ਇਹਨੂੰ ਰੁਝ ਨਾ ਕਹੋ
"ਇਹ ਜੋ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੰਢੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਛੈਲ ਜਿਹੀ
ਕਿ ਰੁਕ ਗਈ ਤਾਂ ਹਵਾ ਕੰਬ ਜਾਏਗੀ
ਕਿ ਰੁਕ ਗਈ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਜਾਗ ਪੈਣਗੇ
ਇਹਦੇ ਤੁਰਿਆਂ ਈ ਹਵਾ ਨੂੰ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ

ਪਾਣੀ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੇ ਨੇ
ਇਹ ਸੁਪਨੇ ਤੇ ਸਕੂਨ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਾਇਮ ਨੇ
ਪਿੰਡੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨੇ
ਪੰਛੀ ਉੱਡਦੇ ਨੇ
ਪਹੁ ਫੁੱਟਦੀ ਹੈ"

ਗੁਰਬਚਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕੀਆਂ
ਕਿਹਦੀ ਹੈ ਇਹ ਨਜ਼ਮ?
-ਮੋਹਨਜੀਤ ਦੀ

ਆਹ ਤੇ ਹੋਈ ਨਾ ਨਜ਼ਮ
ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਸਾਡੇ ਪੈਰ ਥੰਮ੍ਹੇ
ਪਾਣੀ ਵੀ ਰੁਕੇ ਰੁਕੇ ਜਾਪੇ
ਜਿਵੇਂ ਅਚਾਨਕ ਸਾਥੋਂ
ਉਸ ਛੈਲ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ
ਕੁਝ ਕਹਿ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ
ਜਾਂ ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ
ਉਸ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਪੈ ਗਿਆ ਹੋਵੇ

*

ਸੁਕਰਾਨਾ

ਮੈਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਕਿਹਾ-

ਤੂੰ ਧੁੱਪ ਵੰਡਨੈਂ ਤੇਰਾ ਸੁਕਰਾਨਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ?

ਸੂਰਜ ਨੇ ਕਿਹਾ-

ਤੂੰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ?

ਮੈਂ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ

ਤੂੰ ਠੰਡ ਵਰਤਾਉਨੇ

ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਸੁਕਰਾਨਾ?

ਚੰਨ ਨੇ ਕਿਹਾ-

ਜਾਹ ਬੱਦਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ

ਮੈਂ ਬੱਦਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ-

ਤੂੰ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਉਨੇ

ਕਿੰਜ ਕਰਾਂ ਸੁਕਰਾਨਾ

ਬੱਦਲ ਨੇ ਕਿਹਾ-

ਤੂੰ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ?

ਮੈਂ ਰੁੱਖਾਂ ਕੋਲ ਗਿਆ

ਪਰ ਰੁੱਖ ਚੁੱਪ ਸਨ

ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਧੀ 'ਚ ਹੋਣ

ਮੈਂ ਰੁੱਖਾਂ ਹੇਠ ਬਹਿ

ਉਡੀਕਣ ਲੱਗਿਆ

ਕਿ ਕਦੋਂ ਰੁੱਖ ਜਾਗਣ

ਸਮਾਧੀ 'ਚੋਂ ਉੱਠਣ

ਬੇਸਬਰਾ ਮੈਂ ਹੋਇਆ

ਉਡੀਕਾਂ ਉਡੀਕਾਂ 'ਚ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ

ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਰੁੱਖ ਬੋਲਿਆ ਤੂੰ ਮਨੁੱਖ ਏਂ ਨਾ...

ਹਾਂ.... ਹਾਂ..... ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਹਾਂ

ਤੇ ਸੁਣ-

ਮਨੁੱਖ ਕਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢਦੇ

ਮਨੁੱਖ ਕਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢਦੇ

ਕਦੇ ਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆੜੀ

ਕਦੇ ਧੁੱਪਾਂ ਨੂੰ ਕੇਸੇ

ਕਦੇ ਧੁੱਪ ਨੂੰ ਸਲਾਵੇ

ਕਦੇ ਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਰੋਸੇ

ਸੂਰਜ ਧੁੱਪ ਵੰਡੇ

ਨਾ ਮੰਗੇ ਇਵਜ਼ਾਨਾ

ਨਾ ਰੁੱਖ ਨਾ ਬੱਦਲ

ਚੰਨ ਵੀ ਨਾ ਚਾਹਵੇ

ਕੋਈ ਕਰੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ

*

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ
ਹਰ ਵੇਰ ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ
ਪੱਥਰਾਂ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ
ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ
ਕਿ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ
ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ
ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ
ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਈ ਕਿਥੇ ਹੈ ?

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ
ਸਾਏ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰੱਖਣਾ
ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ
ਕਿ ਸਾਏ ਦੀ ਉਮਰ
ਬੜੀ ਥੋੜੀ ਹੁੰਦੀ ਏ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ
ਮਨ ਲੋਚਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ
ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਜੰਗਲੀ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ
ਖਿੜਦੇ ਮਹਿਕਦੇ ਤੱਕਣਾ
ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ
ਕਿ ਜੰਗਲੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ
ਮਿੱਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਦਸ਼ਾ
ਹਰ ਪਲ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ
ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ

ਮਨ ਚਿਤਵਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ
ਕਦੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਕਿਣਮਿਣ ਕਿਣਮਿਣ
ਕਦੇ ਕੋਸੀ ਜਿਹੀ ਧੁੱਪ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਕਦੇ ਬੱਦਲ ਮੇਘਲੇ ਦੇ ਵਾਂਗ
ਕਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਚੁੱਪ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ
ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਸਭ
ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ
ਮੇਰੇ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰਾ
ਫਿਰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ?

*

ਮੁਹੱਬਤ

(ਨੀਰੂ ਲਈ)

ਅੱਖੀਆਂ ਮੁੰਦਾਂ

ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਹੀ ਸੁਪਨੇ

ਅੱਖੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤਾਂ ਹਰ ਸੂਰਤ 'ਚੋਂ

ਉਸਦੀ ਹੀ ਸੂਰਤ

ਇਕੱਲੜਾ ਭੋਗਦਿਆਂ

ਉਸਦੀ ਸੀਰਤ ਦੀ

ਤਲਬ ਜਾਗਦੀ ਹੈ

ਲੱਗਦੇ

ਸਹਿਰਾ 'ਚ ਕੋਈ

ਅੰਕੁਰ ਪੁੰਗਰ ਰਹੀ ਹੈ

ਯਾ ਖੁਦਾ !

ਖ਼ੈਰ ਕਰੀਂ

ਖੰਡਰਾਂ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਟੱਪ ਕੇ

ਮੁਹੱਬਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ

*

ਮਾਲ ਅੰਦਰ ਇਕ ਔਰਤ

ਇਹ ਜੋ ਔਰਤ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ
ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਮਾਲ ਅੰਦਰ ਵੜੀ ਹੈ
ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਹੜੀ ਕਾਹਲ ਵਿਚ ਹੈ
ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਪਸੀਨਾ ਪੂੰਝਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਹੀ
ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਤੱਕ ਰਹੀ ਹੈ

ਨਾਲ ਨਾ ਬੱਚਾ ਹੈ ਕੋਈ
ਨਾ ਖਾਵੰਦ
ਨਾ ਸਹੇਲੀ, ਨਾ ਦੋਸਤ
ਨਾ ਗੁਆਂਢੀ ਕੱਲ-ਮੁਕੱਲੀ, ਝੱਲ-ਵਲੱਲੀ ਨਜ਼ਰ ਘੁਮਾਂਦੀ
ਬੇਤਰਤੀਬੇ ਤਾਲ ਜਿਹੇ ਵਿਚ
ਕਦਮ ਆਪਣੇ ਪੁੱਟ ਰਹੀ ਹੈ
ਬਸ !
ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਹੀ
ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਤੱਕ ਰਹੀ ਹੈ

ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਬਗਲ ਵਿਚ
ਕੋਈ ਪਰਸ ਲਟਕਦਾ ਹੈ
ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ
ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਟੋਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜਦੀ ਹੈ।
ਬਸ !

ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ 'ਚ ਉਲਝੀ
ਮਾਲ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਬਾਹਰ ਗਰਮੀ ਨਾਲ
ਕਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ
ਏਅਰ-ਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਮਾਲ ਅੰਦਰ

ਅਨੂਠਾ ਜਿਹਾ ਸਕੂਨ ਹੈ
ਇਕ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਧੜਕਦੀ ਹੈ

ਨਾ ਬਣੀ ਫੱਬੀ ਹੈ
ਨਾ ਸਜੀ ਸੰਵਰੀ ਹੈ
ਮੌਲ ਅੰਦਰਲਾ ਚੱਕਰ ਕੱਟ ਕੇ
ਵਿਚਕਾਰ ਬਣੇ ਬੈਚਾਂ ਉਪਰ
ਖੱਬੇ ਸੱਜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤੱਕ ਕੇ
ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਆਣ ਬੈਠੀ ਹੈ
ਅਣਵਾਹੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ
ਪੇਟਿਆਂ ਨਾਲ ਸੁਆਰਦੀ ਹੈ
ਅਣਧੋਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ
ਡੋਰ-ਭੋਰ ਜਿਹੀ ਨਿਹਾਰਦੀ ਹੈ

ਨਾਲ ਦੇ ਬੈਚਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ
ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਬੈਗਜ਼ ਨਾਲ ਲੱਦੇ
ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ੍ਹ ਜਿਹਾ ਤੱਕਦੇ ਹਨ
ਮਿੰਨ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸਦੇ ਹਨ
ਕੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਕੋਈ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ
ਜਾਂ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਉਸਨੂੰ
"ਹੈਲੋ ਡਿਅਰ, ਹਊ ਆਰ ਯੂ"

ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ
ਤਾਂ ਉਹ ਅਣਚਾਹਿਆਂ ਦੀ
"ਆਈ ਐਮ ਓ ਕੇ" ਆਖ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਖਿਝ ਰਹੀ ਹੈ
ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਮਾਲ ਅੰਦਰ ਵੀ

ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਰਹੀ ਹੈ

ਆਪਣੇ ਹੀ ਖਿਆਲਾਂ 'ਚ ਉਲਝੀ

ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਉਹ

ਕਾਸ਼ ! ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਘਰ ਹੁੰਦਾ

ਜੇਥ ਹੁੰਦੀ, ਖਾਵੰਦ ਹੁੰਦਾ

ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਬਾਲ ਹੁੰਦਾ

ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ

ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਪੇ-ਚੈੱਕ ਮਿਲਦਾ

ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਂਗ

ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਬੈਗਜ਼ ਨਾਲ ਲੱਦੀ

ਮੇਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਪਰਾਈਜ਼ ਦਿੰਦੀ

ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ

ਲੰਮਾ ਜਿਹਾ ਸਾਹ ਭਰਕੇ

ਮੁੱਠੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ

ਅੱਖੀਆਂ ਮੁੰਦ ਰਹੀ ਹੈ

ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਸੁਪਨਾ

ਜਾਂ ਜੁਝਣ ਦੀ

ਵਿਉਂਤ ਗੁੰਦ ਰਹੀ ਹੈ

*

ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ

ਨਿੱਖਰੇ ਹੋਏ ਮੈਸਮ ਵਿਚ
ਸਾਈਡਵਾਕ ਉਪਰ
ਪਾਰਕਿੰਗ ਲਾਟ ਅੰਦਰ
ਜਾਂ ਸਟੋਰਾਂ ਉਦਾਲੇ
ਤਿੱਤਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉੱਡਦੀਆਂ
ਕੈਂਡੀ ਜਾਂ ਚਿਊਂਗਮ
ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚੱਬਦੀਆਂ
ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀਆਂ
ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦੀਆਂ
ਹੁਣੇ ਐਥੇ
ਹੁਣੇ ਓਥੇ
ਓਹ ਗਈਆਂ, ਓਹ ਗਈਆਂ
ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਲੱਗਦੀਆਂ ਨੇ
ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ
ਤਿੱਤਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ

ਕਦੇ ਸੱਜੀ ਕਦੇ ਖੱਬੀ
ਲੱਤ ਨੂੰ ਉਤਾਹ ਚੁੱਕਣ
ਸਕੇਟਿੰਗ ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ
ਧੱਕਾ ਜਿਹਾ ਲਾਵਣ
ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਭਜਾਵਣ
ਇਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ
ਅਜੇ ਬੇਫਿਕਰ ਹਨ
ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਡਿਆਂ ਫਿਕਰਾਂ ਤੋਂ
ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀਆਂ

ਟਵਿੱਨ ਟਾਵਰਜ਼ ਕਿਉਂ ਢਹਿੰਦੇ ਨੇ
ਕੋਣ ਢਾਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਮਜ਼ਹਬ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਇਹ ਕਿਉਂ ਲੜਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀਆਂ-
ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ
ਕਿ ਬਲਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ
ਕਿਉਂ ਉਹ
ਧਰਤੀ ਦੇ ਹਰ ਟੁਕੜੇ 'ਤੇ
ਪਾਣੀ ਦੇ ਹਰ ਕਤਰੇ 'ਤੇ
ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਮਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਕੇ
ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ

ਇਹ ਨੰਨ੍ਹੀਆਂ ਭੇਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ
ਪਰੀਆਂ ਦੀ ਸੂਰਤ ਜਿਹੀਆਂ ਦੀ
ਹਾਲੇ ਉਮਰ ਹੀ ਕੀ ਹੈ
ਉਹ ਤਾਂ ਬੱਸ-
ਏਨਾ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ
ਕਿ ਸਕੂਲੋਂ ਬਾਅਦ
ਨਿੱਖਰੇ ਹੋਏ ਮੌਸਮ ਵਿਚ
ਸਖੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ
ਸਕੇਟਿੰਗ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣਾ
ਲੰਘਦੇ ਵੜਦੇ ਨੂੰ
ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇਣੀ
ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਗਾਉਣਾ
ਉੱਡਦਿਆਂ ਉੱਡਦਿਆਂ
ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਤੇ ਥੱਕ ਟੁੱਕ ਕੇ

ਘਰੀਂ ਪਰਤ ਆਉਣਾ

ਇਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ

ਤਿੱਤਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ

ਅੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਵਣ, ਖੁਸ਼ ਕਰ ਜਾਵਣ

ਲਗਦੀਆਂ ਨੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ

ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ

ਚੰਗ ਬਚੰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ

*

ਰੂਬੀਗਨ

ਖੂਬਸੂਰਤ ਅੱਲ੍ਹੜਾਂ ਜਿਹੀਆਂ
ਉੱਚੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ
ਵਾਦੀਆਂ 'ਚ ਚੁਗਦੀਆਂ
ਛੱਤ੍ਹੇ ਮਾਰਦੀਆਂ
ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀਆਂ ਗਾਈਆਂ
ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ
ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ
ਦਿਨ ਰਾਤ
ਮੁਸਕਾਨਾਂ ਵੰਡਦਾ ਹੈ ਇਹ
ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ 'ਬਰਨ'
ਤੇ ਇਹ ਰੂਬੀਗਨ ਹੈ
ਬਰਨ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਟਵਾਂ
ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ
ਜਿਥੇ ਦੇਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ
ਇਨ ਬਿਨ
ਦੇਵ ਦੀ ਨਜ਼ਮ ਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਰਗਾ
ਮਨਮੋਹਕ ਰੂਬੀਗਨ
ਤੇ ਇਹ ਜੈਸਮੀਨ ਹੈ
ਦੇਵ ਦੀ ਗੁਆਂਢਣ ਕੁੜੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਤਰ ਜਿਹੀ
ਬੰਸਰੀ ਦੀ ਸੁਰ ਜਿਹੀ
ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਦੀਆਂ
ਕੋਫੀ ਦੀਆਂ ਚੁਸਕੀਆਂ ਭਰਦੀ
ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਦੇਵ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਾਰੇ,
ਚਿਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ
ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਬਾਰੇ

ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਟਿਕਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ

ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਆਈ ਗਲਵੱਕੜੀ 'ਚ ਲੈ
ਮੁੜ ਫਿਰ ਆਉਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਮੈਂ ਉਸ
ਮੇਹ ਭਿੱਜੀ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੇਵ ਦੀ ਕਵਿਤਾ
'ਅਰਦਾਸ' ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ "ਜਲ ਨੂੰ ਲਹਿਰ ਮਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਰ
ਪਿਆਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ
ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ!"

*

ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ

1.

ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਉੱਤੇ
ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ
ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਾਲਕੀ 'ਚ ਬਿਠਾਇਆ
ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋਇਆ
ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਮੱਤ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ
ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਖੁੰਢਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ
ਉਤਸਵ ਹੈ ਰਚਾਇਆ

2.

ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ
ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਲਾਡਲੇ ਕਾਕੇ
ਗਲਾਂ 'ਚ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰੀਆਂ ਪਾ ਕੇ
ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ
ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਮਕ
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਜਾਂਦੀ
ਤੇ ਮੈਂ ਡੋਰ-ਭੋਰ ਹੋਇਆ
ਹੱਥ 'ਚ ਫੜੇ ਆਪਣੇ ਰੰਬੇ ਨੂੰ
ਚੁੰਮ ਲੈਂਦਾ

3.

ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਝਾਂਜਰਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜਦ ਉਹ ਨੱਚਦੀ ਹੈ
ਮੂੰਹੋਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ
ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ

ਪਰ ਜਦੋਂ

ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੈਠੇ ਵਾਲੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਮ ਅੱਖਾਂ

ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ

4.

ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ

ਲਾਲ ਭਾਹ ਮਾਰਦੇ

ਵਸਤਰ ਪਹਿਨਦੀ ਹੈ

ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ

ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਵਰਕੇ ਉਪਰ

ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਚੀਚ-ਵਹੁਟੀ ਲਗਦੀ ਹੈ

5.

ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ-

ਕਿ ਤੂੰ...

ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਚਾਂਦੀ ਬਣ ਜਾ

ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਧਰਤ ਵਰਗੀ

ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਨਜ਼ਮ ਵਰਗੀ

ਕੋਈ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ

ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ-

ਭੇੜਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਕਤਾਂ 'ਚ ਚਾਂਦੀ ਨੂੰ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦੈ?

*

ਬੇਚੈਨ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ

ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ
ਬੇਚੈਨ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ
ਹਰ ਸ਼ੈਅ
ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਗਿੜਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ
ਕਪਾਹ ਦੀ ਫੁੱਟੀ ਵਾਂਗ ਖਿੜਿਆ ਦਿਨ
ਓਦਰਿਆ ਓਦਰਿਆ
ਤੇ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਚਾਨਣ ਨੂੰ
ਦੰਦੀਆਂ ਚਿੜਾਉਂਦੀ
ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ

ਨਾ ਸੋਣ ਜਾਗਣ ਦਾ
ਨਾ ਬੋਲਣ ਚਾਲਣ ਦਾ
ਸਲੀਕਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ
ਨਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ
ਨਾ ਉੱਠਣ ਬਹਿਣ ਦਾ
ਤਰੀਕਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ

ਮਹਿਬੂਬ ਦਾ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਚੁੰਮਣਾ
ਹੱਥ 'ਚ ਹੱਥ ਘੁੱਟਣਾ
ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਡੁੱਬ ਜਾਣਾ
ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਪਲੇਸ਼ਣਾ
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਉਂ
ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਓਪਰਾ ਓਪਰਾ
ਬੇਚੈਨ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ

ਅੱਖਰ ਬਿਖਰਦੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ
ਸ਼ਬਦ ਪਿਘਲੇ ਪਿਘਲੇ ਤੇ ਨਜ਼ਮਾਂ ਰੁੱਸੀਆਂ ਰੁੱਸੀਆਂ
ਰੁੱਸੇ ਹੋਏ ਯਾਰ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ
ਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਯਾਰੀਆਂ 'ਤੇ
ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਰਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਰਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਮਸਤਕ 'ਚ ਸੈਆਂ ਵਿਚਾਰ ਭਿੜਦੇ ਹਨ
ਉਲਟੇ ਖੂਹ ਗਿੜਦੇ ਹਨ
ਬੇਚੈਨ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ

ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ
ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ, ਕੁਝ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ
ਇਸ ਬੇਚੈਨੀ ਦੇ ਆਲਮ ਵਿਚ
ਜਿਵੇਂ ਸੀਨੇ 'ਚੋਂ ਉਠਦੀ ਹੂਕ ਜਿਹਾ
ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ
ਅਤੀਤ ਦੇ ਖਲੋਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ
ਮਾਰੀ ਢੀਮ ਜਿਹਾ
ਬੇਚੈਨੀ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ 'ਚੋਂ ਪੁੰਗਰਦੀ
ਕਿਸੇ ਨਜ਼ਮ ਦੀ ਕੋਪਲ ਜਿਹਾ

ਉਂਜ।
ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ
ਬੇਚੈਨ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ

*

ਸਨੇ ਫਾਲ : ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ

ੳ) ਸਕੂਲੀ ਬੱਚੇ

ਰਾਤ ਭਰ ਦੀ ਸਨੇ ਨੇ
ਧਰਤ 'ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੀ
ਟੀ.ਵੀ. 'ਤੇ ਸਕੂਲ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸੁਣ ਕੇ
ਬੱਚੇ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ
ਦਿਨ ਭਰ ਖੇਡਣਗੇ
ਖੇਡਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ
ਬਰਫ਼ ਦੀਆਂ ਗੋਦਾਂ ਬਣਾ ਕੇ
ਇਕ ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਨੇ
ਸਨੇ-ਮੈਨ ਬਣਾ ਕੇ
ਲੰਘਦੇ ਵੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਕੇ
ਨੱਚ ਰਹੇ ਨੇ, ਹੱਸ ਰਹੇ ਨੇ

ਅ) ਮਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿਚ
ਗੈਸ ਭਰਾ ਕੇ
ਟਰੱਕਾਂ ਮੂਹਰੇ ਕਰਾਹ ਲਗਾ ਕੇ
ਨਿਕਲ ਪਏ ਹਨ
ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਵੱਲ
ਦਿਨ ਰਾਤ ਧੱਕਣਗੇ ਸਨੇ ਨੂੰ
ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਾਨ ਟੱਪੇਗੀ
ਪਾਰਕਿੰਗ ਲਾਟਾਂ 'ਤੇ ਸੜਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ
ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ

ਬੁੱਲਾਂ ਤੇ ਮੁਸਕਾਨ ਟੱਪੇਗੀ
ਅੱਜ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ
ਡਾਲਰ ਹੀ ਡਾਲਰ ਹੋਣਗੇ
ਘਰੀਂ ਪਰਤ ਕੇ
ਸਨੇਵੇਅਰ ਲਾਹ ਕੇ
ਰੱਜ ਰੱਜ ਕੇ ਸੋਣਗੇ

ੲ) ਬੇਘਰੇ

ਛੁਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੈਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ
ਜੈਕਟਾਂ ਤੋਂ ਬਰਫ ਝਾੜਦੇ
ਸਿਰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਲਈ
ਛੱਤ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਤਾੜਦੇ
ਡੋਰ ਤੌਰ ਜਿਹੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ
ਰਾਤ ਨੂੰ ਤਾਪਮਾਨ ਹੋਰ ਵੀ ਡਿੱਗ ਜਾਏਗਾ
ਚਰਚ ਤੇ ਹੋਮਲੈੱਸ ਸੈਂਟਰ ਭੁੰਨੇ ਜਾਣਗੇ
ਤੂੜੀ ਵਾਲੇ ਕੁੱਪ ਦੇ ਵਾਂਗੂੰ
ਬੇਘਰਾ ਰੇਬਰਟ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-
"ਆਈ ਹੇਟ ਦਿਸ ਸਨੇ
ਆਈ ਐਮ ਸਿੱਕ ਐਂਡ ਇਟ"

(ਸ) ਕਵੀ

ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਬੈਠਾ
ਚਾਹ ਦੀਆਂ ਚੁਸਕੀਆਂ ਭਰਦਾ
ਖਿੜਕੀ 'ਚੋਂ ਸਨ ਡਿੱਗਦੀ ਦੇਖ ਰਿਹਾ
ਕਵੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਵਿਤਾ
ਸਨ ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ
ਤੇ ਉਦਾਸ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ

*

ਡੋਗ ਵਾਕ

ਬੜੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ
ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਉਹ
ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕੁੜੀ
ਪਿਛਲੇ ਦੇ ਢਾਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ
ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਜੋ
ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ
ਮਿਲਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਰਾਹ ਵਿਚ
ਨਾਲ ਉਸਦੇ
ਗੋਲ ਮਟੋਲ ਜਿਹੇ
ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਹੁੰਦੇ
ਪੂਛ ਹਿਲਾਉਂਦੇ
ਸੁੰਘਦੇ ਚੱਟਦੇ
ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੇ ਘੁੰਮਦੇ

ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ
ਲੀਸ਼ (ਡੋਰ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਖਿੱਚਦੀ ਕਦੇ ਢਿੱਲਿਆਂ ਛੱਡਦੀ
ਰਾਹਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਹਿਲਾਉਂਦੀ
ਮੁਸਕਾਨਾਂ ਵੰਡਦੀ
ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਜਾਂਦੀ ਵਧਦੀ

ਪਰ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਉਹ
ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਮਤੀ ਬੱਚੀ
ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ...
ਕਿਤੇ ਬੀਮਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ
ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਗਈ

ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਬੱਚੀ ਨੂੰ...

ਜਿਹਨ ਦੇ ਅੰਦਰ

ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਖਿਆਲ ਦੌੜਦੇ

ਖਿਆਲ ਦੌੜਦੇ

ਹਲਚਲ ਕਰਦੇ

ਟਿਕਣ ਨਾ ਦਿੰਦੇ

ਬਹਿਣ ਨਾ ਦਿੰਦੇ

ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਦਿਨ

ਕੀ ਤੱਕਦਾ ਹਾਂ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣੇ ਜਿਹੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ

ਇਕ ਅੱਧਖੜ ਜਿਹੀ ਜੋੜੀ ਆਵੇ

ਕੋਲ ਆਉਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ

ਇਹ ਕੁੱਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨੇ

ਤੇ ਉਹ ਬੱਚੀ...?

ਇਹ ਨਾ ਸਾਡੇ ਨੇ ਤੇ

ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਬੱਚੀ ਦੇ

ਤੇ ਫੇਰ...

ਇਹ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ

ਮਿਸਟਰ ਪੀਟਰਸਨ ਦੇ ਨੇ

ਚੰਗੇ ਖਾਸੇ ਪੈਸਿਆਂ ਵਾਲਾ

ਦਰਦਾਂ ਕਾਰਨ ਜੋ ਚੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ

ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਡੈਂਗ ਵਾਕ ਦੇ

ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜ ਡਾਲਰ ਹੈ ਦਿੰਦਾ

ਤੇ ਉਹ ਕੁੜੀ

ਸਾਡੀ ਹੀ ਧੀ ਏ

ਛੁੱਟੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੀ ਸੈਰ ਕਰਾਉਂਦੀ
ਸਕੂਲ ਖੁੱਲ੍ਹਣ 'ਤੇ
ਹੁਣ ਉਹ ਨਿੱਤ ਸਕੂਲ ਜਾਵੇ
ਘਰ ਆਵਣ 'ਤੇ
ਮਿਲਿਆ ਹੋਮਵਰਕ ਮੁਕਾਵੇ

ਉਸ ਨਿੱਕੀ ਬੱਚੀ ਦੇ ਵਾਰੇ
ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਖਿਆਲ ਸੀ ਜਿਹੜੇ
ਵਿਚ ਜ਼ਿਹਨ ਦੇ ਹਲਚਲ ਕਰਦੇ
ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਹੁਣ ਉਹ ਕਿਧਰੇ
ਉੱਡ ਪੁੱਡ ਗਏ ਨੇ
ਖੰਭ ਲਗਾ ਕੇ
ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਗਏ ਨੇ

*

ਧੀਆਂ

ਧੀਆਂ ਘਰ ਆਵਣ ਤਾਂ
ਬਰੂਹਾਂ ਫੁੱਲ ਪੱਤੀਆਂ ਬਣ ਜਾਵਣ
ਉੱਚੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ
ਧੀਆਂ ਦੇ ਕੱਦ ਮੂਹਰੇ
ਬੋਣੀਆਂ ਬੋਣੀਆਂ ਲੱਗਣ

ਬੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਚਹਿਕਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਵਰਗੇ
ਹਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਕਪਾਹ ਜਿਉਂ ਹੋਵੇ
ਮਿੱਠਿਆਂ ਮਿੱਠਿਆਂ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ
ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਉਚਾਰਨ
ਤਾਂ ਇਉਂ ਲੱਗੇ
ਜਿਵੇਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਹਿਕਾਂ ਖਿਲਾਰਨ

ਕਦੇ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਗੱਲੋਂ
ਰੁੱਸ ਰੁੱਸ ਬੈਠਣ
ਬੰਦ ਬੂਹਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਡੁਸਕਣ
ਘਰ 'ਚ ਖਿਲਾਰਾ ਵੇਖ
ਹਰ ਜੀਅ ਨੂੰ ਝਿੜਕਣ
ਹਰ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਨੂੰ
ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਸੰਵਾਰਨ
ਵੀਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ
ਪੇਲੇ ਪੇਲੇ ਮਾਰਨ
ਧੀਆਂ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ
ਕਿੰਨਾ ਬੇਰਸ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ

ਇਹ ਦੂਰ ਤਕ ਪਸਰਿਆ ਜਹਾਨ
ਧੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਹੀ
ਸੋਹਣਾ ਸੋਹਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕੁਲ ਆਲਮ

ਹੱਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਕਲਾਵੇ 'ਚ ਸਿਮਟੀ ਧੀ ਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਣਾ

ਧੀਆਂ ਕੋਲ ਹੋਵਣ ਤਾਂ
ਜਿਹਨ 'ਚ ਖੋਰੂ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ
ਦੂਰ ਕਿਧਰੇ ਭੱਜ ਜਾਵਣ
ਸ਼ਾਲਾ!

ਧੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਈ
ਹੱਸਦੀਆਂ ਹੱਸਦੀਆਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਆਵਣ

*

ਅਹਿਸਾਨ

ਜੇ ਕਿਤੇ ਤੂੰ ਮਿਲਦਾ
ਬਾਹਵਾਂ ਵਧਾ ਕੇ
ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ
ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਈ ਸੀ
ਸ਼ਾਇਦ ਪਲ ਪਲ ਮਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ
ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕਰ

ਚੰਗਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਤੂੰ
ਜੇ ਉਸ ਦਿਨ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਲਿਆ
ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੋਏਂਗਾ
ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਇਸ ਨੂੰ
ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ
ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਤੂੰ
ਜਿਥੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ
ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ

*

ਖੁੱਡਾਂ ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਭਾਵੇਂ
ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਖੁੱਡ ਹੈ
ਕਦੇ ਕਦੇ ਪਰ

ਵੜ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਦੂਜੀ ਖੁੱਡ ਵਿਚ ਵੀ
ਕਵਿਤਾ ਦੀ, ਕਹਾਣੀ ਦੀ
ਗ਼ਜ਼ਲ ਜਾਂ ਨਾਵਲ ਦੀ
ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਦਾਅ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ

ਮੌਸਮ ਦੇਖ ਕੇ
ਉਹ ਖੁੱਡਾਂ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ
ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਆਕਾਸ਼ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ
ਨਾਸਾਂ ਸੁੰਗੋੜ ਕੇ ਸੁੰਘਦੇ ਹਨ।
ਇੰਜ ਉਹ ਵਾਰ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਪਰ 'ਮਨੁੱਖਤਾ' ਦੀ ਪੈੜ ਚਾਪ ਸੁਣ ਕੇ
ਉਹ ਫਿਰ ਖੁੱਡੀਂ ਜਾ ਵੜਦੇ ਹਨ ।

*

ਜੇਬਾਂ ਦੇ ਸੱਪ

ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ
ਸੱਪ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ
ਪੀਣ ਲਈ ਰੱਖੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁੱਧ ਨੂੰ
ਮੂੰਹ ਤਕ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ
ਨਾ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ
ਆਸਤੀਨ 'ਚ ਵੜਦੇ ਹਨ

ਆਧੁਨਿਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਉਹ
ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਖੁਦ ਹੀ
ਬਟੂਆ ਖਰੀਦਣਗੇ
ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੀ ਜੇਬ 'ਚ ਵੜਨਗੇ
ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ
ਕੁੰਜ ਉਤਾਰਦੇ ਹਨ
ਤੇ ਡਾਲਰ ਡਕਾਰਦੇ ਹਨ

ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ
ਸਿਰੀਆਂ ਫਿੱਸਣ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ
ਫਿਰ ਵੀ ਫੁੰਕਾਰਦੇ ਹਨ
ਜੇਬਾਂ ਦੇ ਸੱਪ
ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ
ਡਾਲਰ ਡਕਾਰਦੇ ਹਨ

*

ਮੰਡੀਧਾਰੀ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਲਈ
ਹਰ ਵਸਤ ਵਿਕਾਊ ਹੈ
ਕਲਮ
ਕਿਤਾਬ
ਸੰਸਥਾ
ਕੁਝ ਵੀ ਨਾਅ ਲੈ ਲਉ
ਮੌਕੇ ਮੁਤਾਬਕ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਂ ਲੈ ਲਉ

ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਉਹ
ਕਲਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ
ਮਹਾਂਦਾਨੀ ਹਨ
ਪ੍ਰਵਚਨੀ ਹਨ
ਕਲਾ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ
ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਲੋੜ ਤੇ
ਖਿਆਲ ਧਰਦੇ ਹਨ

ਸਤਿਅਮ
ਸ਼ਿਵਮ
ਸੁੰਦਰਮ ਦੇ
ਪੁਜਾਰੀ ਹਨ
ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੇ
ਪੂਰਨ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਹਨ
ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਦੀ ਕਦੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਨੀਂਦ ਉੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਦਿਨ ਰਾਤ ਸਤਾਉਂਦੀ ਹੈ
ਕਿ ਉਹ ਖਰੀਦ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ
ਹਵਾ ਦੀ ਸਰ ਸਰ
ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮਹਿਕ
ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੇਅ

*

ਲੇਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

ਅਸੀਂ ਵੀ ਸਾਇਦ
ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਕੀੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰੀਂਗ ਰੀਂਗ ਕੇ
ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਬਸਰ
ਤੇ ਹੋਰ ਲੰਘਦਾ ਵੜਦਾ
ਜਾਣੇ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿਚ
ਆਪਣੀ ਹੀ ਧੁਨ ਅੰਦਰ ਮਸਤ
ਮਸਲ ਕੇ ਅਗਾਹ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ
ਤੜਪ ਤੜਪ ਕੇ ਦਮ ਤੋੜਦਿਆਂ ਨੂੰ
ਨਾ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਸ਼ਿਕਵਾ
ਨਾ ਕਦੇ ਜਾਚ ਹੀ ਆਉਂਦੀ
ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਟੱਕਰਾਂ ਦੀ
ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ
ਲੇਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

ਅਨਿਆਂ, ਬੇਕਦਰੀ ਤੱਕ ਕੇ
ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ
ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਰਜ਼ਾ ਰੱਬ ਦੀ
ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਲੇਖਾਂ ਅੰਦਰ
ਹੇ ਕੇ ਸੀ ਇੰਜ ਹੀ ਰਹਿਣਾ
ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਏਹੀ ਕਹਿੰਦੇ
ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਝ ਨਾ ਪੈਂਦੀ
ਖੁੰਡੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੱਕਰਾਂ ਦੀ
ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ
ਲੇਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

ਨੇਰੇ ਦੀ ਹਿੱਕ ਦੇ ਉੱਪਰ
ਬਲਦੇ ਨਾ ਦੀਵਾ ਬਣ ਕੇ
ਪੇਥੀ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ
ਮੱਘਦੇ ਅੰਗਿਆਰ ਨਾ ਬਲਦੇ
ਸੁਰਮਈ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਪਗਡੰਡੀਆਂ
ਸਕੂਲ ਕਾਲਜ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਿਆਲੇ
ਖੇਤਾਂ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਅੰਦਰ
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਨਾ ਜੁੜਦੇ
ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਟ ਨਾ ਡਿੱਗਦੇ
ਤਖ਼ਤਾਂ ਤੇ ਗੂੰਜ ਨਾ ਪੈਂਦੀ
ਗੱਦੀ ਦਿਆਂ ਫ਼ਿਕਰਾਂ ਦੀ
ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ
ਲੇਖ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੇਖ ਅਮੁੱਲੀ
ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨਾਨਕ ਦਿੱਤੀ
ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ
ਦਿੱਤੀ ਸਾਨੂੰ ਫ਼ਰੀਦ ਦਿਆਂ ਅੱਖਰਾਂ
ਤਰਕ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਸਾਣ 'ਤੇ ਨਿਖਰੇ
ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਨੇ ਬਖਸ਼ੇ ਅੱਖਰ
ਰੋਹ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਭਰੇ ਭਰਾਏ
ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬਲਦੇ ਅੱਖਰ
ਮੋਹ ਮੁਹੱਬਤ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਚੇ
ਵਾਰਿਸ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਅੱਖਰ
ਨਾ ਅੰਬਰ ਨਾ ਧਰਤੀ ਪਾਉਂਦੀ
ਬਾਤ ਬੁੱਲੇ ਜਿਹੇ ਫ਼ੋਕਰਾਂ ਦੀ
ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ
ਲੇਖ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

*

ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ

ਕਿਵੇਂ ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਇਹ ਲੋਕ
ਬਿਨਾਂ ਛੱਤ ਤੋਂ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ
ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਕਿਵੇਂ
ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ
ਗਰਮ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੈਠਾ
ਕੰਬ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ

ਕਦੇ ਕਦੇ
ਮੰਗ ਕੇ ਪੀਤੀ
ਸਿਗਰਟ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਛੱਡਦੇ
ਲੰਘ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਅੰਦਰ
ਤੇ ਪੁੱਛਦੇ ਨੇ
ਕੀ ਟਾਈਮ ਹੋਇਆ?
ਤਾਂ ਕੰਧ ਘੜੀ ਵੱਲ
ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ
ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ
ਕਿਵੇਂ ਘੜੀਆਂ ਗਿਣ ਗਿਣ
ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਇਹ ਜਣੇ
ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ

ਪੁਰਖੇ ਠੀਕ ਹੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ :
"ਸਰਦੀਆਂ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਲਈ"
ਸ਼ੈਲਟਰਾਂ 'ਚ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ
ਹਾਕਮਾਂ ਕੋਲ ਵਕਤ ਨਹੀਂ
ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਫ਼ਨ ਫੜੀ

ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬੜੀਆਂ ਦੇ
ਇਹ ਠਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰਾਤਾਂ

ਇਹ ਰਾਤਾਂ ਮਾਸ ਖੋਰੀਆਂ
ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ
ਸੁਰਖੀਆਂ ਲਈ ਭੁੱਖੀਆਂ
ਇਹ ਰਾਤਾਂ ਬੇਦਰਦ ਬੜੀਆਂ
ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਰਦ ਨਾ ਜਾਨਣ
ਲੋਕੀਂ ਠਰਦਿਆਂ ਤੱਕ ਕੇ
ਇਹ ਰਾਤਾਂ ਖਿਲ ਖਿਲਾ ਹੱਸਣ
ਤੇ ਖਬਰੇ...
ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਕੀਕਣ
ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਛੱਤ ਨਹੀਂ ਆਪਣੀ
ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੱਤ ਹੈ ਅੰਬਰ
ਬੱਸ! ਜਿਊ ਹੀ ਰਹੇ ਨੇ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ

*

ਸੁਪਨਾ, ਡਰ ਤੇ ਮੈਂ

ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਸੁਪਨਾ ਸੀ

ਇਕ ਸੁਪਨਮਈ ਧਰਤ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ

ਜਿਥੇ ਬਚਪਨ ਗੁਜ਼ਰਿਆ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤੋਂ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ

ਭੁਰਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਰੇਤ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਦੀ ਰਹੀ

ਤੇ ਰੱਬ ਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਅ

ਕਦੇ ਅਕਾਲ ਤੇ ਕਦੇ ਹੜ੍ਹ ਬਣ ਕੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਵਾਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ

ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਸੀ

ਹਿੰਦ-ਪਾਕਿ, ਚੀਨ ਦਾ

ਕੋਈ ਅਰਬ, ਗਰੀਕ, ਫਿਲਪੀਨ ਦਾ

ਕੋਈ ਕਿਊਬਾ, ਐਲ-ਸਲਵਾਡੋਰ ਦਾ

ਤੇ ਕੋਈ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਦਾ

ਪਰ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸਾਂਝਾ

ਤੇ ਅੱਖ ਵਿਚਲਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਸਾਂਝਾ

ਸੁਪਨਮਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ

ਪੈਰ ਧਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਅੱਧ ਪਚੱਧੇ

ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਖਾ ਲਏ

ਤੇ ਬਚਦਿਆਂ ਉਪਰ

ਯੂ.ਐਸ. ਕੋਸਟ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ

ਆਪਣੇ ਜਾਲ ਪਾ ਲਏ
ਅੱਖ ਵਿਚਲਾ ਸੁਪਨਾ ਤਾਂ ਸੀ
ਉਸੇ ਵਕਤ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ
ਮਸਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਹੁਣ
ਬਸ !
ਡਰ ਹੀ ਡਰ ਘਰ ਕਰ ਗਿਆ

ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਉਹ ਸੋਚਣ
ਮਿਥੀ ਹੋਈ ਤਰੀਕ 'ਤੇ
ਕੁਝ ਵੀ ਤਾਂ ਹੈ ਵਾਪਸ ਸਕਦਾ
ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜੇ ਹੋ ਗਿਆ
ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਨਗੇ ਘਰ ਪਰਤਕੇ
ਪਰਤਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮਰ ਖਪਣਾ ਚੰਗਾ
ਤੇ ਅਚਾਨਕ
ਇਕ ਸਵੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲੇ ਐਲਸਲਵਾਡੇਰੀਅਨ ਨੂੰ
ਮਰਿਆ ਪਾਇਆ
ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਧ ਉਪਰ ਜਿਹੜਾ
ਲਿਖ ਗਿਆ ਸੀ ਇਕ ਨਜ਼ਮ :
“ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਦਿਆਂ
ਕਿ ਤੁਸੀਂ
ਮੇਰੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਮਾਂ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਉ
ਕੀ ਲਉਗੇ ਮੈਥੋਂ
ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕੇ
ਨਹੀਂ ! ਨਹੀਂ !
ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ
ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।”

*

ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ

ਗਲੇਬ 'ਤੇ ਉੱਕਰੇ
ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਮੁਲਕ
ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਉਸਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚ ਆ ਕੇ
ਉਸ ਦੀ ਮਹਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ
ਵੰਗਾਰ ਰਹੇ ਹਨ

ਕਦੇ ਉਹ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਵਾਂਗ
ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ 'ਤੇ ਮੰਡਰਾਉਂਦੇ ਹਨ
ਬਾਜ਼ ਦੇ ਖੰਭ ਨੇਚਦੇ ਹਨ
ਤਾਂ ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ
ਉਖੜੀ ਹੋਈ ਨੀਂਦ 'ਚ
ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੀ ਹੈ ਸਰਕਾਰ
ਭੁੱਖੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ
ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ
ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਸਰਕਾਰ
ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ

ਕੁਝ ਸਿਰ ਫਿਰੇ
ਮੂਲਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ
ਹਰ ਜਣੇ ਖਣੇ ਨੂੰ ਹੀ
ਕਹਿਰੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਤੱਕਦੀ ਹੈ
ਤਸੀਹੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ
ਜੇਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ
ਤੇ ਫਿਰ
ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ
ਮੀਡੀਏ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ
ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਨੇ ਆਂ

ਦੁਨੀਆ 'ਚ ਰਹੇ 'ਅਮਨ' ਬਰਕਰਾਰ
ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ

ਮਤਲਬ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪਹਿਲਾਂ
ਆਪਣੇ ਹੀ ਹੱਥੀਂ
ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਲਦੀ ਹੈ
ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਘੁੱਟ ਘੁੱਟ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ ਕੇ
ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਵਿਖਾਲਦੀ ਹੈ
ਪਰ ਮਤਲਬ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ 'ਤੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਅਮਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ
ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਬਹਿੰਦੀ ਹੈ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਅੱਜ ਤੀਕਰ
ਰਹੀ ਸੀ ਵੰਡਦੀ ਹਥਿਆਰ
ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ

ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਵੱਸਦੇ ਹਨ
ਹੈਲਥ ਇੰਸ਼ੂਰੈਂਸ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ
ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਹਨ ਏਥੇ
ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕਾਰ ਤਾਂ ਕੀ
ਸਾਇਕਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ
ਨਹੀਂ ਹੈ ਛੱਤ ਸੈਣ ਲਈ
ਉਂਜ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਰ ਕੋਣੇ 'ਚ
ਡਰੱਗ ਸ਼ਰੇਆਮ ਮਿਲਦੀ ਹੈ
ਰੰਗ ਤੇ ਨਸਲ ਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਵੀ
ਹੋਲੇ ਹੋਲੇ ਪਲ ਰਹੀ ਹੈ
ਉਂਜ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ

ਜਲ ਥਲ ਦੀ
ਗ੍ਰਹਿ ਉਪਗ੍ਰਹਿ ਦੀ
ਹਰ ਖ਼ਬਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ
ਘਰ 'ਚ ਪਰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਇਸ 'ਤੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ
ਦੜ ਵੱਟਦੀ ਹੈ

ਬੜੀ ਹੀ ਨਖ਼ਰੀਲੀ ਹੈ
ਬੜੀ ਏ ਖੇਖਣਹਾਰੀ ਏ
ਨਿਰੀ ਪੁਰੀ ਫੱਫੇਕੁਟਈ ਏ
ਜੇ ਫਿਰ ਵੀ ਲਾ ਲਾ ਬਹਿੰਦੀ ਹੈ
ਆਏ ਦਿਨ ਅਮਨਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ
ਉਂਜ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਜਨਾਬ!
ਬੜੀ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ

*

ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ

ਬੜਾ ਬੇਚੈਨ ਸੀ ਉਹ
ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀ ਭਟਕਣਾ
ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਮ ਗੁੰਮ ਗਈ ਸੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ-
ਇਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ
ਜਾਂ ਅਰਧ ਪਾਗਲ
ਊਟ-ਪਟਾਂਗ ਬੋਲਦਾ ਹੈ
ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ
ਮਰ ਖਪ ਜਾਏ ਕਿਧਰੇ
ਰਾਤਾਂ ਦਾ ਜਾਗਣਾ
ਉਨੀਂਦਰਾ
ਕੰਮ-ਕਮਰਾ-ਕੰਮ
ਕੰਮ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ
ਕਮਰੇ ਦੀ ਕੈਦ
ਦੂਜੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ
ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ, ਕਿਚਨ ਵਿਚ
ਹਾਸੇ ਛਣਕਦੇ ਸੁਣਦਾ
ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ
ਦਾਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ
ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ
ਛੱਤ ਵੱਲ ਝਾਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ
ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ
ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ
ਇਕ ਦਿਨ ਆਇਆ
ਉਹ ਭੱਜ ਨਿਕਲਿਆ
ਕਮਰੇ 'ਚ ਉਸਦਾ

ਦਮ ਘੁਟ ਰਿਹਾ ਸੀ
ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ
ਘਰ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ
ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਸਾਜਿਸ਼
ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨੇ ਦੀ
ਛੋਟੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਸੀ
ਨਜ਼ਮ ਵਰਗਾ ਮੋਹ
ਉਸ ਲਈ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ
ਤੇ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਦਿੱਤੀ
ਕਰੀਬੀ ਮਿੱਤਰਾਂ ਕਿਹਾ
ਚੱਲ 'ਘਰ' ਚੱਲ
ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ
ਪਰ ਘਰ ਕਿਥੇ ਸੀ?
ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਕਮਰਾ ਸੀ ਉਸਦਾ
ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ
ਖੋਫ਼ ਆਉਣ ਲੱਗਿਆ ਸੀ
ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ
ਇਸ 'ਘਰ' ਨੂੰ
ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਭੱਜਿਆ ਸੀ

ਸ਼ਹਿਰ ਜਿਥੇ ਉਸਦਾ ਬਸੇਰਾ ਸੀ
ਬੜਾ ਹੀ ਮੋਹ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲ
ਤਾਹੀਉਂ ਤਾਂ ਉਸਨੇ
ਕੁਝ ਤਾਅਨੇ ਮਿਹਣਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ
ਇਕ ਨਜ਼ਮ ਵੀ ਲਿਖੀ ਸੀ
ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਾਮ
ਕਿੰਨੀਆਂ ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ
ਜੁੜਦੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ

ਨਜ਼ਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਦਾ ਸੀ ਰਾਤ ਦਿਨ
ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰੇ
ਲਿਖਣਹਾਰੇ
ਕੁਝ ਨ ਕੁਝ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ
ਚੇਤਿਆਂ 'ਚ ਸਾਂਭਣ ਲਈ
ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ
ਪਰ ਉਹ ਏਨਾ
ਭਟਕ ਚੁੱਕਾ ਸੀ
ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ
ਕਿ ਉਸਨੇ
ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵੀ
ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ

ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਸੋਚਦਾ
ਕਿ ਉਹ
ਇਕ ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਗ ਹੈ
ਸਮੁੰਦਰ ਜੋ ਖੁਦ ਤਿਹਾਇਆ ਹੈ
ਜਿਸਦਾ ਪਾਣੀ ਨੀਲਾ ਨਹੀਂ
ਗੰਧਲਾ ਤੇ ਕਾਲਾ ਹੈ
ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਹੈ
ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਕਿਨਾਰਾ ਨਹੀਂ
ਜਲ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਵੀ
ਆਹਰ ਨਹੀਂ
ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ
ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਵਗਦਾ ਰਿਹਾ
ਅਡੋਲ ਸ਼ਾਂਤ ਸਹਿਜ
ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਦਿਨ
ਇਕ ਗੋਰੀ ਨਦੀ

ਉਸਦੀ ਹਿੱਕ ਅੰਦਰ ਉਤਰ ਆਈ
ਅਡੋਲ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ
ਖਲਬਲੀ ਮਚ ਉੱਠੀ
ਤੂਫਾਨ ਜਿਹਾ ਉਠਿਆ
ਇੰਜ ਲੱਗਿਆ-
ਜਿਵੇਂ ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ
ਤਾਸੀਰ ਬਦਲਣ ਲੱਗੀ ਹੈ
ਪਰ ਨਦੀ ਤਾਂ ਭੁੱਖੀ ਸੀ
ਲੋਭੀ ਸੀ
ਪਿਆਸੀ ਸੀ
ਤੇ ਭੁੱਖ ਲੋਭ ਪਿਆਸ ਦਾ
ਕਿਸੇ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ
ਸਮੁੰਦਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸੀ
ਖੁਦ ਤਿਹਾਏ ਦਾ ਤਿਹਾਇਆ
ਉਸਨੂੰ ਲਗਦਾ
ਨਜ਼ਮਾਂ ਵੀ ਰੁੱਸ ਗਈਆਂ ਨੇ
ਉਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਇਦ
ਕਲਮ ਚੁੱਕਦਾ
ਅਹਿਸਾਸ ਤੜਪਦੇ
ਸੰਵੇਦਨਾ ਤਿਲਮਿਲਾਉਂਦੀ
ਪਰ ਕਾਗ਼ਜ਼ 'ਤੇ
ਉਤਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ
ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਂਦੀ
ਉਹ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ
ਕਦੀ ਕਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਵੀ
ਕੱਚੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ
ਬੁੜਬੁੜਾਉਣ ਲਗਦਾ
ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉੱਠ ਕੇ

ਗੋਰੀ ਨਦੀ ਨੂੰ ਭਾਲਣ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ
ਕਰੀਬੀ ਦੇਸਤਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ
ਕਈਆਂ ਨੇ
ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਖਤ ਲਿਖੇ
ਫ਼ੋਨ ਤੇ ਫ਼ਿਕਰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤਾ
ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਉਹਨੇ ਗੱਲ ਤੇਰੀ
ਕਈ ਕਲਮਕਾਰਾਂ ਨਾਲ
ਮਿੱਤਰਾਂ ਸਨੇਹੀਆਂ ਵਾਕਫ਼ਕਾਰਾਂ ਨਾਲ
ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ-
ਦਰਦ ਉਗਲਿਆਂ ਹੀ
ਦਰਦ ਵੰਡ ਹੋ ਜਾਏ
ਜ਼ਖ਼ਮ ਜੋ ਜ਼ਹਿਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ
ਉਹ ਮਿਸ਼ਰੀ ਖੰਡ ਹੋ ਜਾਏ
ਕੁਝ ਇਕ ਨੇ
ਬਾਤ ਤਾਂ ਸੁਣੀ
ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਬਤੰਗੜ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ
ਦਰਦ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਥਾਵੇਂ
ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ
ਨਜ਼ਮ ਜੋ ਗੁੰਮ ਗਈ ਸੀ
ਅਜੇ ਵੀ
ਭਟਕਣ ਵਧਾਉਂਦੀ ਸੀ
ਮਸਤਕ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ
ਤਿਲਮਿਲਾਉਂਦੀ
ਭਗਦੜ ਮਚਾਉਂਦੀ ਸੀ
ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਖਿਝਦਾ...
ਮੁੱਠੀ 'ਚ ਲੈ
ਕਾਗ਼ਜ਼ ਮਰੋੜ ਦਿੰਦਾ
ਤੜਪਦਾ ਕਲਪਦਾ ਕਲਮ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ

ਆਪਣੇ ਖੈਰ-ਖਵਾਹਾਂ ਨਾਲ
ਵਾਅਦੇ ਕਰਦਾ
ਫਿਰ
ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ
ਇਕ ਖਲਾਅ
ਇਕ ਖੱਪਾ
ਜੇ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ
ਜਦ ਕਦੇ ਵੀ
ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਭਰਦਾ
ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ
ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ
ਅੱਖੀਆਂ ਮੁੰਦਦਾ
ਹਓਕਾ ਜਿਹਾ ਭਰਦਾ
ਤੇ ਗੁਆਚੀ ਨਜ਼ਮ ਦੇ
ਨਕਸ਼ਾਂ ਨੂੰ
ਤਲਾਸ਼ਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ
ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤਦੇ ਗਏ
ਇਕ... ਦੋ... ਤੇ...
ਬੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਅਹਿਸਾਸ
ਮੁੜ ਮਘਣ ਲੱਗਿਆ
ਰਾਖ ਹੋਈ ਸੰਵੇਦਨਾ
ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ
ਮੁੱਠੀ 'ਚ ਸਾਂਭੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ
ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਐਨ ਪਹਿਲਾਂ
ਮੁੜ ਜੀਵੰਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ
ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ-
ਗੁੰਮ ਚੁੱਕੀ ਨਜ਼ਮ
ਦਰ ਉਪਰ ਦਸਤਕ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ

ਉਹ ਉਠਿਆ
ਕਾਗਜ਼ ਚੁੱਕਿਆ
ਕਲਮ ਚੁੰਮੀ
ਕੰਜਕ ਰੁਆਰੀ ਜਿਹੀ
ਪਹਿਲੀ ਮੁਹੱਬਤ ਵਰਗੀ
ਗੋਰੀ ਨਦੀ ਜਿਹੀ
ਗੁੜ ਦੀ ਡਲੀ ਜਿਹੀ
ਨਜ਼ਮ ਉਸਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਖਲੋਤੀ ਸੀ
ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ
ਅੱਜ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਮ ਦਾ
ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ

*

ਕਾਗਦ ਕਲਮ ਕਿਤਾਬ

ਸੁਪਨਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਸਜਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ
ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਦੇਖਣ ਦਾ
ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਚਾਅ ਸੀ
ਆਥਣੇ ਸੌਂਦੇ
ਤਾਂ ਆਸ ਦੀ ਇਕ ਚਿਣਗ ਮਘਦੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ
ਸੁਵਖਤੇ ਉਠਦਿਆਂ ਜੋ
ਮਘਦੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ
ਹੋਰ ਵੀ ਸੂਹੀ ਲਾਲ ਹੁੰਦੀ

ਪਰਚਮ ਨਾਲ ਪਰਚਮ
ਤੇ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰ
ਜਦੋਂ ਵੀ ਜੁੜ ਬਹਿੰਦੇ
ਤਾਂ ਇਉਂ ਲਗਦਾ
ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੀ ਧਰਤ ਹੀ
ਸੂਹਾ ਕਾਗਦ ਬਣ ਗਈ ਹੋਵੇ
ਤੇ ਫਿਰ ਸੋਚਣੀ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਕਲਮ
ਟੱਕਰ ਤਕਰਾਰ ਬਣ ਕੇ
ਮਗਦਾ ਅੰਗਿਆਰ ਬਣ ਕੇ
ਸੂਹੇ ਕਾਗਦ ਉਪਰ
ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਇਬਾਰਤ ਲਿਖਦੀ
ਤੇ ਲਿਖਦੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ
ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚ ਲੜਾਈ
ਸੂਹੇ ਕਾਗਦ ਤੇ ਲਿਖੀ ਇਬਾਰਤ
ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਚਣ ਤੇ ਪਰਖਣ ਪਿਛੋਂ
ਇਕੋ ਥਾਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ

ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ਬਣਾਈ

ਕਿਤਾਬ ਸਫ਼ਰ 'ਤੇ ਨਿਕਲੀ
ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦੀ
ਖੇਤਾਂ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ 'ਚ ਪੁੱਜੀ
ਕਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ
ਲੁਕਣ-ਮਿਟੀ ਖੇਡਦੀ
ਕਦੇ ਮੋਹ ਭਿੱਜਿਆਂ ਦੇ
ਘਰਾਂ 'ਚ ਜਾ ਟਿਕਦੀ

ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਅਕਾਰ ਵਧਿਆ
ਵਿਸਥਾਰ ਮਿਲਿਆ
ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਮਿਲਿਆ
ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਿਆ

ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ
ਖ਼ਬਰੇ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਲੱਗੀ
ਜਾਂ ਕਿਤਾਬ ਘਾੜਿਆਂ ਦੀ ਹੀ
ਗਈ ਨੀਯਤ ਠੱਗੀ
ਕਲਮ ਨਾਲ ਕਲਮ ਲੜ ਪਈ
ਕਾਗਦ ਨਾਲ ਕਾਗਦ ਉਲਝਿਆ
ਇਬਾਰਤ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਉੱਠੀ
ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਜਿਲਦ ਉੱਖੜੀ

ਵਰ੍ਹੇ ਲੰਘ ਗਏ
ਦਹਾਕੇ ਲੰਘ ਗਏ
ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਵੀ ਮੁੱਕ ਗਈ
ਪਰ ਸੁੱਜੀਆਂ ਤੇ ਨਿੰਦਰਾਈਆਂ ਅੱਖੀਆਂ
ਅੱਜ ਤੀਕਰ ਵੀ

ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਕੇ ਬੈਠੀਆਂ ਨੇ ਖਾਬ

ਸੂਹੇ ਕਾਗਦ ਖਿੱਲਰੇ ਪੱਤਰੇ

ਤਿੱਖੀ ਨਸ਼ਤਰ ਕਲਮ ਨੂੰ ਭਾਲਣ ਲਿਖ ਸਕੇ ਜੇ ਮੁੜ ਇਬਾਰਤ

ਜਿਸਦੀ ਫਿਰ ਕੋਈ ਬਣੇ ਕਿਤਾਬ

ਜਿਸਦੀ ਫਿਰ ਕੋਈ ਬਣੇ ਕਿਤਾਬ

*

ਰਾਮੂ ਰਾਮਪੁਰੀਆ

ਕਿਸੇ ਜਾਣੇ ਪਹਿਚਾਣੇ
ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ
ਇਧਰ ਉਧਰ ਭਟਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਮੈਂ
ਬੱਸ ਅੱਡੇ 'ਤੇ
ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ
ਹਰ ਕੋਈ
ਗੁਆਚਾ ਗੁਆਚਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਇਹ
ਉਹ ਫਗਵਾੜਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ
ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ
ਸਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦਾ
ਲਾਲ ਝੰਡਿਆਂ ਵਾਲਾ ਫਗਵਾੜਾ

ਮੈਨੂੰ ਓਪਰਾ ਤੱਕ ਕੇ
ਕੁਝ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਨੇ
ਇਕਹਿਰਾ ਜਿਹਾ ਇਕ ਨੌਜੁਆਨ ਚਾਲਕ
ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ-
"ਆਉ ਜੀ, ਆਉ ਬੈਠੋ- ਕਹਾਂ ਚਲੇਗੇ?"
ਕਿਤੇ ਵੀ ਲੈ ਚੱਲ
ਮੈਂ ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ
ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਰ ਗਲੀ 'ਚ ਘੁੰਮਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ
ਉਹ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਤੱਕਦਾ ਹੈ
ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ-
ਚੱਲ ਫਿਰ ਰਾਮਗੜੀਆ ਕਾਲਜ ਵੱਲ ਲੈ ਚੱਲ
ਜਿਥੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜੁਆਨੀ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਵਰ੍ਹੇ
ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ! ਮੁਰਦਾਬਾਦ! ਕਰਦਿਆਂ ਲੰਘਾਏ ਸਨ
ਤੇ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ

ਹਰਬੰਸ ਦੀ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ
ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ
ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ, ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ
ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀਆਂ
ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਚਾਹ ਦੀਆਂ ਚੁਸਕੀਆਂ ਭਰਦੇ
ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ
ਖ਼ਾਤਰਦਾਰੀ ਕਰਦੇ
ਬਹਿਸ ਮੁਬਾਹਸੇ, ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਦਾਅ ਪੇਚ ਘੜਦੇ
ਤੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਲੇ ਨਜ਼ਰ ਚੁਰਾ ਕੇ
ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਕਾਲਜੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਵੜਦੀਆਂ
ਹੁਸੀਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ
ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਜਿਹੇ ਖ਼ਾਬ ਸਿਰਜਦੇ
ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਹੋਰ...

"ਫਾਟਕ ਬੰਦ ਹੈ ਸਾਬੁ
ਉਤਰਨਾ ਪੜੇਗਾ"
ਅਚਾਨਕ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ
ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਟੁੱਟਦੀ ਹੈ।
ਤੇ ਮੈਂ ਮੁੜਕੇ ਮੁੜਕੀ ਹੋਏ
ਉਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ
'ਕੀ ਨਾਮ ਆ ਬਈ ਤੇਰਾ?'
'ਜੀ ਰਾਮੂ
ਵੈਸੇ ਯਾਰ ਦੇਸਤ ਮੁੜੇ ਰਾਮੂ ਰਾਮਪੁਰੀਆ ਕਹਤੇ ਹੈਂ"
ਉਮਰ... ਮੈਂ ਫਿਰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ

'ਪੱਕਾ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜੀ ਪਰ
ਹੂੰ ਕੋਈ ਬੀਸ ਬਾਈ ਕਾ
ਵੈਸੇ ਜਬ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮਰੀ ਥੀ ਨਾ
ਮੈਂ ਥਾ ਬਸ ਦੇ ਜਾਂ ਢਾਈ ਕਾ'

'ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਹੈ'

'ਹੈ ਜੀ! ਬੀਵੀ ਹੈ ਬੱਚਾ ਹੈ

ਔਰ ਬੂੜਾ ਬਿਮਾਰ ਬਾਪ ਹੈ'

'ਰਾਮਪੁਰ ਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ?'

'...ਆਤੀ ਹੈ ਸਾਬੁ

ਪਰ ਕਿਆ ਕਰੋਗੇ ਰਾਮਪੁਰ ਕੇ

ਭੂਖ ਹੀ ਭੂਖ ਹੈ ਵਹਾਂ

ਅਬ ਤੇ ਫਗਵਾੜਾ ਹੀ ਰਾਮਪੁਰ ਹੈ'

ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਮੈਨੂੰ

ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਝੰਜੋੜ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ

ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਬੋਲ ਉਸਦਾ

ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਠੱਗਦਾ ਹੈ।

ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਮੈਨੂੰ

ਰਾਮੂ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ

ਰਾਮੂ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਲਗਦਾ ਹੈ

*

ਸਕਾਈਡੇਮ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਡੂੰਘੀ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਘੁਸਮੁਸਾ
ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ
ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਕਿਣਕਿਣਕ ਕਿਣਕਿਣਕ
ਤ੍ਰੇਲ ਧੋਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ
ਹੋਰ ਵੀ ਨਿੱਖਰੀ ਨਿੱਖਰੀ
ਜਗਮਗਾ ਰਹੀ ਹੈ
ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਡੀ.ਸੀ.

ਹੋਟਲ ਡਬਲ ਟਰੀ ਦੀ ਪੰਦਰਵੀਂ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ
ਘੜੀ ਦੀ ਟਿਕ ਟਿਕ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ
ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਕਾਈਡੇਮ

ਸਾਡੇ ਟੇਬਲ ਮੂਹਰਿਓਂ
ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਕਦੇ ਪੈਂਟਾਗੋਨ, ਵਾਈਸ ਹਾਊਸ
ਕੈਪੀਟਲ ਹਿੱਲ ਕਦੇ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਮਾਨਿਊਮੈਂਟ
ਕੰਮ ਪਾੜਵੇਂ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ
ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘਾਂ ਜਿਹੀਆਂ
ਡਿੱਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ
ਰੰਗ ਬਰੰਗੀਆਂ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ
ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਧੁਨ ਵਜ ਰਹੀ ਹੈ
ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨੱਚ ਰਹੇ ਹਨ ਲੋਕ
ਅਚਾਨਕ ਜਾਣੀ ਪਹਿਚਾਣੀ ਧੁਨ ਵੱਜਦੀ ਹੈ
ਨਾਲ ਹੀ ਬੋਲ ਉੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
“.. ਨੀ ਤੂੰ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਹੋਈ ਮੁਟਿਆਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹੀ...”

ਗੋਰੇ ਕਾਲੇ ਚੀਨੇ ਸਭ ਦੇ ਸਭ

ਦੂਹਰੇ ਤੀਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਨੱਚਦੇ ਹਨ
ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਨਾਸਮਝ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਾਂ
ਇਸ ਰਾਤ ਦੇ ਅਰਥ
ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਥਿਰਕਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹਨ

ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ
ਇਹ ਜੋ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਅੱਗਿਉਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਨ
ਕਦੇ ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ
ਕਦੇ ਪੈਂਟਾਗੋਨ
ਕਦੇ...

ਇਹ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਮੁੰਡੇ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ
ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੀਆਂ
ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਮੁਟਿਆਰ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ
ਆਪਣਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ

ਪਰ ਨੱਚ ਰਹੇ ਜੋੜਿਆਂ ਨੂੰ
ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਾਂ
ਵੀਕਐਂਡ ਦੀ ਇਹ ਰਾਤ ਬਸ
ਨੱਚਣਾ ਤੇ ਬਸ ਨੱਚਣਾ
ਨੱਚ ਨੱਚ ਕੇ ਥੱਕਣਾ
ਬੀਅਰ ਵਿਸਕੀ ਸਿਪ ਕਰਨਾ
ਬਿਸਤਰੇ 'ਚ ਸੌਂ ਜਾਣਾ
ਫਿਰ ਅਕੜੇਵੇਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ਉੱਠਣਾ
ਤੇ ਕੰਮ 'ਚ ਜੁੱਟ ਜਾਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ

ਧੁਨ ਅਜੇ ਵੀ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ
ਰਾਤ ਅੰਤਲੇ ਦਮਾਂ 'ਤੇ ਹੈ
ਅਸੀਂ ਐਲੀਵੇਟਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਹਾਂ
ਘੜੀ ਦੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਦੀ ਟਿਕ ਟਿਕ ਨਾਲ
ਸਕਾਈਡੇਮ ਅਜੇ ਵੀ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ

*

ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਦੀ ਕੁੜੀ

ਗਰੀਨ ਪਾਰਕ ਫਗਵਾੜਾ
ਜੁਲਾਈ ਅਗਸਤ ਦਾ ਹੁੰਮਸ ਭਰਿਆ ਦਿਨ
ਗਲੀ ਵਿਚ
ਅਮਰੂਦਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ
ਛਾਵੇਂ ਬੈਠਾ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਅਖਬਾਰ
ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ
ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ
ਭਿੰਡੀਆਂ ਬੈਗਣਾਂ 'ਤੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸੀ
ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਫੁੱਲ

ਮਾਂ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਸੀ-
ਮੱਝਾਂ ਦੇ ਵੱਗ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਏਧਰ
ਬੜੇ ਭੈੜੇ ਨੇ ਉਹ
ਜ਼ਰਾ ਦਬਕ ਕੇ ਰੱਖੀ ਪੁੱਤਰ

ਸੂਰਜ ਦੇ ਖਿਸਕਣੇ ਨਾਲ ਛਾਂ ਹਿੱਲੀ
ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹਾਂ ਰੱਖ
ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾ
ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਕੀਤੀ ਸੰਘਣੀ ਛਾਂ ਥੱਲੇ

ਅਚਾਨਕ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰਣ ਦੀ ਹਿੱਕਣ ਦੀ
ਆਈ ਕੜਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼
ਗਲੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨ੍ਹਿਉਂ
ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮੱਝਾਂ ਦਾ ਵੱਗ

ਬੇਮੁਹਾਰੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ
ਭੱਜ ਰਹੀ ਸੀ ਇਕ ਕੁੜੀ
ਪੁਚਕਾਰਦੀ ਛਿਛਕਾਰਦੀ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ :

“ਨੀ ਹੀਰੇ, ਵੇ ਰਾਂਝਿਆ ਮਰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਠਹਿਰ ਜ਼ਰਾ ਦੱਸਨੀ ਆਂ ਤੈਨੂੰ”

ਕਦੇ ਅੱਗੇ ਕਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜ ਰਹੀ ਸੀ
ਉਮਰ ਉਸਦੀ ਹੋਏਗੀ ਕੋਈ ਬਾਰਾਂ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ
ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਬੈਠੀ
ਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖ ਝਪਕਦਿਆਂ
ਮੈਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹਿਆ ਉਸਦਾ ਹਾਲ
ਕੀ ਨਾਂਅ ਏ ਤੇਰਾ ਬੀਬਾ?
“ਜੀ ਦਿਲਖੁਸ਼ ਏ
ਓਹ ਮੇਰੀ ਭੂਆ ਏ ਨੂਰਾਂ
ਅੱਧੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਉਹਦੀਆਂ ਨੇ”

ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ
“ਨਾ ਜੀ... ਮੱਝਾਂ ਕੋਣ ਚਾਰੂ
ਨਾਲੇ ਸਾਡਾ ਮੌਲਵੀ ਤਾਂ
ਬੜਾ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ”

ਤੂੰ ਮੱਝਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਰੱਖੇ ਨੇ
ਇਹ ਗੱਲ ਤੇਰੀ ਨੂੰ ਸੁਣਦੀਆਂ ਵੀ ਨੇ?

ਸੁਣਦੀਆਂ ਨੇ, ਪਰ ਜਦ ਕਦੀ ਨਾ ਸੁਣਨ
ਆਹ ਡੰਡਾ ਜੁ ਹੈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ
ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁੱਛਦਾ
ਇਕ ਮੱਝ ਨੇ ਅਚਾਨਕ
ਚਰ੍ਹੰਡ ਸੁੱਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ
ਉਹ ਭੱਜੀ ਡੰਡੇ ਮਾਰਦੀ
ਵੱਗ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਤੁਰੀ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਲਾਹੀ ਵੱਲ
ਮੈਂ ਖਲੋਤਾ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ

ਕਦੇ ਮਾਂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਬਾਰੇ
ਕਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮਹਿੰਗੇ ਸਕੂਲਾਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੀ
ਧੀ ਜੋਤਿਕਾ ਬਾਰੇ
ਕਦੇ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰਦੀ ਛਿਛਕਾਰਦੀ
ਦਿਲਖੁਸ਼ ਕੁੜੀ ਦੇ ਕੱਲ੍ਹ ਬਾਰੇ

*

ਟੁੱਟਦੇ ਬਣਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ

ਮਹਿਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ

ਘਰ ਬਾਰ, ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ, ਚਾਰ ਚੁਫ਼ੇਰਾ

ਮਹਿਕਿਆ ਮਹਿਕਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਹਾਨ ਸਾਰਾ

ਬਿਨ ਪਰਾਂ ਤੋਂ ਉਡੂੰ ਉਡੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਮਨ

ਮੈਂ ਉਹਦਾ ਉਹ ਮੇਰਾ

ਉਹ ਮੇਰੀ ਮੈਂ ਉਹਦਾ

ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੱਸਦਾ, ਨਾ ਥੱਕਦਾ

ਰੋਦਿਆਂ ਵੀ ਹੱਸਦਾ

ਇਕੋ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ

ਹਰ ਇਕ ਕੋਲ ਬੋਲਦਾ

ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਤੋਲਦਾ

ਪਰ ਜਦੋਂ ਚਾਣਚੱਕ

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤਹਿ 'ਤੇ

ਹੋਣ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਈ

ਜੰਮਦੀ ਹੈ ਧੂੜ ਜਿਹੀ

ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਲੋੜ ਜਦੋਂ

ਅਦਾਲਤੀ ਮੋਹਰ ਦੀ

ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਜਦੋਂ

ਵਸਤ ਇਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ

ਸੁਆਰਥੀ ਵਪਾਰ ਜਿਹੀ

ਤਾਂ ਮਹਿਕਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦੀਆਂ

ਪਰ ਕੱਟੇ ਜਾਂਵਦੇ

ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਬੋਲ ਗੂੰਗੇ

*

ਸੰਵਾਦ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨਾਲ

ਗੁਰੂਦੇਵ!

ਇਹ ਜੇ ਡੇਰਾ ਹੈ ਤੇਰਾ

ਉੱਚੇ ਟਿੱਲੇ 'ਤੇ ਵਸਿਆ

ਇਕ ਵੇਰ ਤਾਂ ਮਨ ਮੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ

ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀਆਂ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ

ਚਕਾਚੌਂਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ

ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ

ਜਾਦੂਈ ਛੇਹਾਂ, ਮਿੱਠਿਆਂ ਬੋਲਾਂ ਸੰਗ

ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਧੂਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ

ਫਿਰ ਬੰਦਾ ਬਸ

ਡੇਰੇ ਦਾ ਈ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਬਾਲਕੇ ਤੇਰੇ

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸੂਰਜ ਢਲਦਿਆਂ

ਆਰਤੀ ਕਰਦੇ ਜੋਤ ਜਗਾਉਂਦੇ

ਫਿਰ ਹਉਮੈ ਦੀ ਲੋਰ ਦੇ ਅੰਦਰ

ਨੱਚਦੇ ਗਾਉਂਦੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੇ

ਨਵੇਂ ਆਇਆਂ ਦੀ

ਰੱਤ ਚੂਸਣ ਦੀ

ਨਿੱਤ ਨਵੀਂ ਤਰਕੀਬ ਬਣਾਉਂਦੇ

ਗੁਰੂਦੇਵ!

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਤੇਰੇ ਡੇਰੇ ਅੰਦਰ

ਸੰਖ ਨਹੀਂ ਪੈਪ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਵੱਜਦਾ ਹੈ

ਖੂੰਜੇ ਖੁਰਲਿਆਂ 'ਚ ਤਸਲੇ ਬਾਟੇ ਨਹੀਂ

ਮਹਿੰਗਾ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ੋ-ਪੀਸ ਸੱਜਦਾ ਹੈ

ਉਂਜ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਮੁਖੀ ਬਾਲਕਾ ਤੇਰਾ

ਨਵਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਚਮਤਕਾਰੀ ਹੈ, ਕਰਤਾਰੀ ਹੈ
ਪਰ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ
ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ 'ਤੇ ਭੇਦ ਖੁੱਲ੍ਹਣ 'ਤੇ ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ
ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਭੇਖ-ਧਾਰੀ ਹੈ
ਖੁਦ ਨੂੰ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸੰਪੂਰਨ
ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਟਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦੀ
ਇਸ ਨੂੰ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ

ਬਾਲਕੇ ਦੇ ਮਸਤਕ ਅੰਦਰ
ਹੁਣ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਦੀਵਾ ਨਹੀਂ ਬਲਦਾ
ਜ਼ਹਿਰੀ ਸੱਪ ਹੈ ਪਲਦਾ
ਜੇ ਮੌਕਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ
ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਬੁੱਕਲ 'ਚ ਬਹਿ ਕੇ
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਡੰਗਦਾ
ਕਿ ਅਗਲਾ ਪਾਣੀ ਤਕ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ

ਗੁਰੂਦੇਵ!
ਸ਼ਾਇਦ ਬੁਰਾ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਲੱਗੇ
ਮੇਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਦਾ
ਮੇਮੇਠਗਣਾ ਬੁਰਕਾ ਪਾੜਨ ਦਾ
ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣ ਕੇ
ਨਤਮਸਤਕ ਸੀ ਹੋਣ ਨੂੰ ਆਇਆ
ਤੇਰੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਇਆ
ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਅੱਖੀਂ ਤੱਕਿਆ
ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਹੱਡੀਂ ਹੰਢਾਇਆ
ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੋਂ
ਤੇਰਾ ਡੇਰਾ ਛੱਡ ਹਾਂ ਆਇਆ

*

ਯਾਰਡ ਸੇਲ

ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ 'ਚ
ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਵੀਕਐਂਡ 'ਤੇ
ਆਮ ਹੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗੀ
ਗਲੀ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਮੋੜਾਂ 'ਤੇ
ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਖੰਭਿਆਂ 'ਤੇ
ਟੰਗੀ ਹੋਈ ਯਾਰਡ ਸੇਲ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ

ਕੁਝ ਉੱਚ ਮੱਧਵਰਗੀ ਲੋਕ
ਘਰ ਦਾ ਵਾਧੂ ਸਮਾਨ
ਮੁਫ਼ਤ ਵਿਚ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ
'ਗੁੱਡਵਿਲ' ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੈਂਟਰ 'ਤੇ
ਜੇ ਅੱਗੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ
ਵੇਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਨਾਮਾਤਰ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਆਣੇ ਬਿਆਣੇ ਲੋਕ
ਘਰ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ
ਹਰ ਵੀਕਐਂਡ ਤੇ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ
ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੀ ਥਾਂ
ਜਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਮੂਹਰੇ
ਵਾਧੂ ਤੇ ਬੇਲੋੜੇ ਸਮਾਨ ਨੂੰ
ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਸਜਾ ਕੇ
ਕੁਰਸੀਆਂ ਡਾਹ ਕੇ
ਬੈਠੇ ਗੱਪ-ਸ਼ੌਪ ਮਾਰਦੇ
ਉਡੀਕਦੇ ਹਨ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ
ਕਦੀ ਕਦੀ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਲਿਸਟ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ
ਆ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਪਸੰਦ,
ਜੋ ਆਮ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੋਂ ਗ਼ੈਰਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ

ਤਾਂ ਗਾਹਕ ਮਨ ਹੀ ਮਨ 'ਚ
ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਅ ਮਿਲੀ ਵਸਤ ਤੋਂ
ਤੇ ਮਾਲਕ ਘਰੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ
ਡਾਲਰ ਬੋਝੇ 'ਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਜਿੱਤ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ
ਕੋਈ ਏਥੋਂ ਖਰੀਦ ਕੇ
ਕੋਈ ਓਧਰ ਵੇਚ ਕੇ
ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ
ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਸਜਾਉਂਦਾ ਹੈ

ਇੰਜ ਹੀ ਇਕ ਦਿਨ
ਨਜ਼ਰ ਪਈ ਗੱਤੇ ਦੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ
ਯਾਰਡ ਸੇਲ ਵਾਲੀ ਤਖ਼ਤੀ
ਕਾਰ ਹੌਲੀ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ
ਬੈਠੇ ਸਨ ਕੁਝ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ
ਟੇਬਲ ਸਜਾ ਕੇ
ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਖਿਡੌਣੇ
ਤੰਗ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ
ਸਕੂਲ ਦਾ ਹੋਰ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਸਮਾਨ
ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਰੀਸੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸੀ
ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਦੇ ਨਾਮਾਤਰ ਦਾਮ
ਇਸ ਵੀ ਦਿੱਸਾ

ਮੇਜ਼ ਮੁਹਰੇ ਕਾਰ ਰੋਕੀ
ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਚਮਕੇ
ਸੋਚਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿ-
ਆਇਆ ਹੈ ਕੋਈ ਗਾਹਕ ਸਾਡਾ

ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਵਟਾਏਗਾ ਹੀ
ਵਿਕ ਜਾਏਗਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਸਮਾਨ ਸਾਡਾ

ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਸੀ ਉਥੇ
ਜੇ ਮੈਂ ਸਕਦਾ ਖਰੀਦ
ਪਰ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਮੈਂ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ
ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਤੋਂ
ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਸਲੀਕੇ ਤੋਂ
ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਡਾਲਰ ਕੱਢ
ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ

ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਣਾ ਹੀ ਸੀ
ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਪਸੰਦ ਮੈਨੂੰ
ਮੈਂ ਜਾਣ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਚ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ
ਤੇਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਾਰ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਤੇ ਪਿਛਲ-ਸੀਸੇ 'ਚੋਂ ਦੇਖਿਆ
ਉਹ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸੀ ਹੇ ਕੇ ਹੈਰਾਨ
ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਦੂਰ ਅਜੇ ਵੀ
ਯਾਰਡ ਸੇਲ ਦਾ ਸਾਈਨ

*

ਮਿਸਟਰ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ

ਮੈਂ ਤੇਰਾ

ਇਕ ਅਦਨਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰੀ

ਤੈਨੂੰ ਹੋਣ ਮੁਖਾਤਿਬ ਲੱਗਾਂ

ਹੋ ਸਕਦੈ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ

ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਲਣ ਵਾਲਾ

ਬੜਾ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਘਾਤਕ ਲੱਗਾਂ

ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ

ਕਿ ਬੇਸ਼ਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਾਂ ਮੈਂ ਏਥੋਂ ਦਾ

ਪਰ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਚਾਹਵੇਂ ਤਾਂ

ਜਦੋਂ ਵੀ ਤੇਰਾ ਜੀਅ ਚਾਹਵੇ

ਦੇ ਸਕਦਾ ਏਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ

ਏਸ ਮੁਲਕ 'ਚੋਂ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ

ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ

ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਾਂ

ਨਾ ਹੀ ਮੂਲਵਾਦੀ

ਬਸ ਏਨੀ ਕੁ ਹੋਂਦ ਹੈ ਮੇਰੀ

ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖਵਾਦੀ

ਪਰ ਮਿਸਟਰ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ

ਇਹ ਬਾਤਾਂ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਨੇ

ਚੱਲ ਪਹਿਲਾਂ

ਆਪਾਂ ਦੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਲਈਏ

...ਆਪਣੇ ਸਤਵੇਂ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਚ*

* ਸਤਵਾਂ ਸਟੇਟ ਆਫ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਐਡਰੈਸ

ਜਿਹੜੇ ਹਨ ਤੂੰ ਸਬਜ਼ ਬਾਗ ਦਿਖਾਏ

ਬੀਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਕੀ
ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਉਹ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆਏ
ਆਪਣੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਆਖਰੀ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ
ਕਿੰਨੇ ਰੁ ਤੂੰ ਕਰ ਸਕਨਾ ਏ ਪੂਰੇ
ਇਹ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਬੱਚਾ ਜਾਣਦੈ
ਕਿ ਇਹ ਨੇ ਤੇਰੇ ਖਾਬ ਅਧੂਰੇ

ਲੱਖਾਂ ਅਰਬਾਂ ਡਾਲਰਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ
ਜੰਗ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਪਾਵੇਂ
ਘਰ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ
ਬਿਨ ਛੱਤਾਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਸੌਂਦੇ
ਪਾੜਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਫੰਡ ਨੇ ਮੁੱਕੇ
ਬੁੱਢਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਦੁਆਈਆਂ
ਫਿਰ ਦੱਸੀਂ ਤੂੰ ਹੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ
ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਏਹ ਪਾਏਂ ਦੁਹਾਈਆਂ

ਮੈਡੀਕਲ ਲੋਬੀ
ਤੇਰੀ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਹੈ
ਕਿੰਜ ਦਏਂਗਾ ਤੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈਲਥ ਇੰਸ਼ੂਰੈਂਸ
ਗੰਨ ਲੋਬੀ ਤੇਰੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਹੈ
ਕਿੰਜ ਰੋਕੇਂਗਾ ਤੂੰ
ਸਰੇ-ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਕਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ
ਕੋਈ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਵੇ
ਕੀ ਪਰਵਾਹ ਹੈ
ਤੇਰੇ ਜਿਹੇ ਅਮੀਰ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ
ਤੇਰਾ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਪਿਉ ਦਾ
ਸੁਪਨਾ ਸੀ ਇਹ
ਅਰਬਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਝੰਡੇ ਝੁਲਾਉਣੇ
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਲੰਗੜੇ ਹੋ ਜਾਣ

ਜਾਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤਣ ਹੀ ਨਾ
ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣੇ

ਹੇ ਮਿਸਟਰ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ
ਛੱਡ ਵੀ ਦੇ ਹੁਣ
ਜਾਣ ਵੀ ਦੇ ਹੁਣ
ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਬਜ਼ਬਾਗ ਦਿਖਾਉਣੇ

*